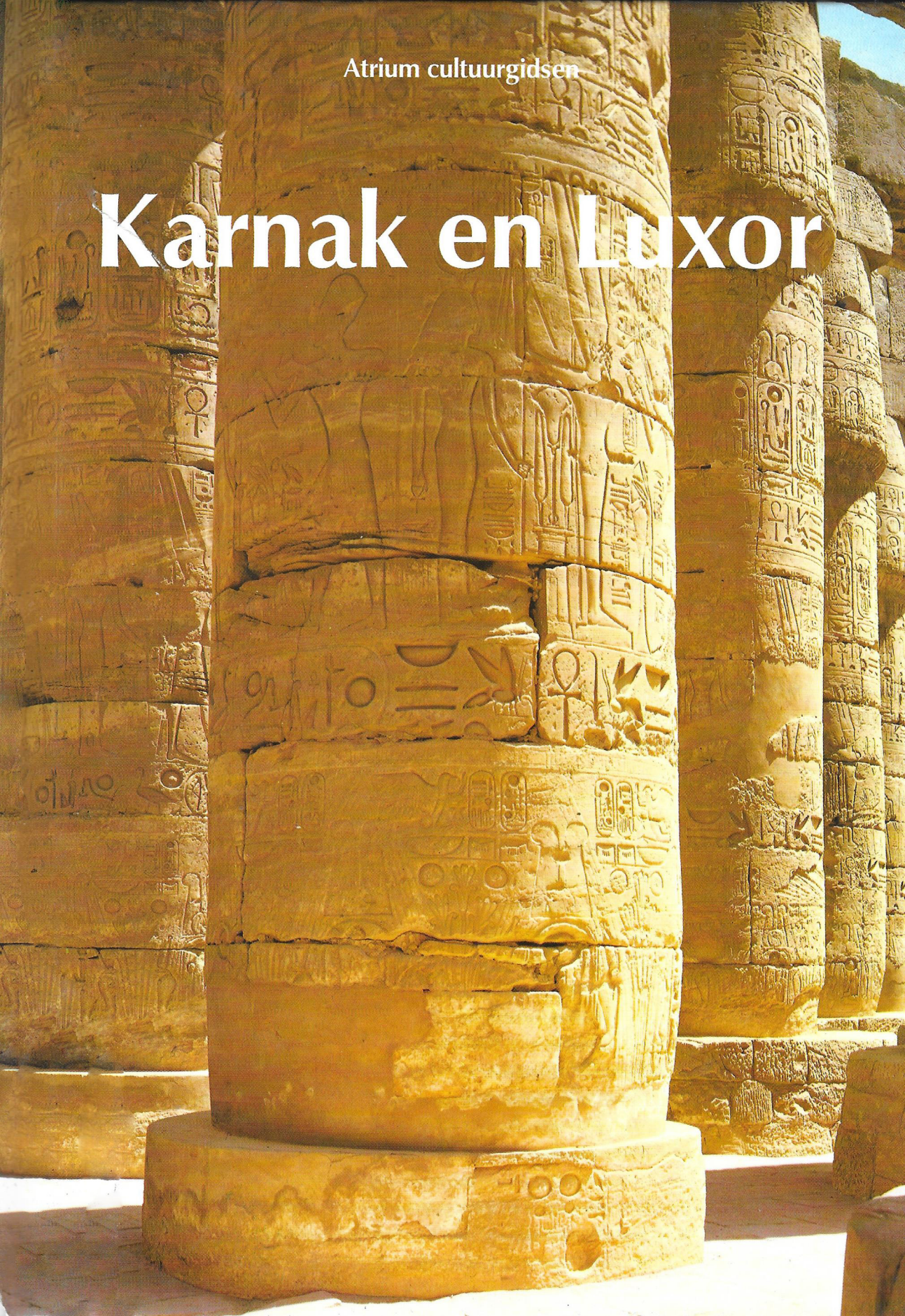
Atrium cultuurgidsen

Karnak en Luxor

Atrium cultuurgidsen

Karnak en Luxor

Alessandro Roccati

ATRIUM

Oorspronkelijke titel
Karnak e Luxor

Vertaald door
Gerard Grasman

Samenstellers van de reeks
Silvio Locatelli en Marcella Boroli

Fotografie
Gianni Dagli Orti

Illustraties
Centro Iconografico dell'Istituto Geografico De Agostini

MCMLXXXIX
Uitgegeven door Atrium te Alphen aan den Rijn,
in opdracht van ICOB cv te Alphen aan den Rijn

© Istituto Geografico De Agostini SpA, Novara
© Nederlandse vertaling ICOB cv

Zetwerk en opmaak M & P Tekst bv, Weert
Gedrukt in Italië bij New Interlitho SpA, Trezzano

ISBN 90 6113 347 5 NUGI 644 CIP

De woonstede van Amon, koning der goden

Op de rechteroever van de Nijl, 725 km van Caïro, ontwikkelde zich in een door de rivier doorsneden vruchtbare vlakte, in het tweede millennium v.Chr. een van de grootste religieuze en politieke centra van het rijk der Egyptische farao's. De imposante ruïnes ervan zijn nu nog te bewonderen. Het eerste begin was een kleine nederzetting in de nabijheid van het huidige Karnak, die zich in hoog tempo uitbreidde en zich ten slotte tot aan de tegenwoordige stad Luxor uitstrekte. Deze ontwikkeling werd in gang gezet door de in Thebe residerende koningen, die heel Egypte veroverden en de 11de Dynastie stichtten. Hoewel Thebe slechts tijdelijk hoofdstad was (regeringszetel vanaf de 12de Dynastie, halverwege de 18de Dynastie opnieuw naar het noorden verplaatst), drukte het religieuze belang van Thebe alle andere Egyptische steden een duidelijk stempel op.

Nadat de veroveraars van het Nieuwe Rijk (18de-20ste Dynastie) de overheersing van de Hyksos hadden afgeschud, breidden zij hun territorium uit naar Nubië, Palestina en Syrië, brachten een enorme oorlogsbuit bijeen en gebruikten die vooral om daarmee het grote heiligdom van Amon te verfraaien. De bewaard gebleven fresco's en inscripties geven ons een indruk van deze onvoorstelbare rijkdom. Zo verklaart een inscriptie dat Merenptah in het begin van de 13de eeuw v.Chr. 'een schitterende poort voor Amon-Re liet oprichten, geheel met goud overtrokken en getooid met de met lapis-lazuli, goud en ontelbare edelstenen verfraaide beeltenis van de godheid met de ramskop – nooit eerder had de mensheid zoiets aanschouwd – waarvan de drempel uit gedegen zilver bestond'.

Het interieur van de tempel was op overdadige wijze verfraaid met edele metalen, vooral zilver, goud en lapis-lazuli; hier en daar vervangen door overeenkomstige kleuren met bepaalde symbolische betekenissen: goud was het 'vlees' van de zonnegod Re, enzovoort.

De gebruikte steensoorten zorgden echter voor het onvergankelijke karakter van dit enorme bouwwerk: kalksteen, zandsteen, kwartsiet, graniet en basaniet werden niet alleen voor de zuilen en muren, maar ook voor monumenten als obelisken en beelden gebruikt, zodat de tempels van het Oude Egypte een grandioos alternatief voor het grafmonument werden. De thans resterende 'kale' muren zijn bijna allemaal getooid met kunstige reliëfs en inscripties die niets met het Dodenrijk uitstaande hebben, maar innig samenhangen met de diepgaande religiositeit van de oude Egyptenaren en soms (zoals in Karnak) episoden uit de geschiedenis van dat land behandelen. De tempels van Thebe – met Karnak en Luxor als meesterwerken – hebben de geleerden in staat gesteld een heel tijdvak uit de Egyptische geschiedenis (Nieuwe Rijk; 1570-1070 v.Chr.) te reconstrueren, in overeenstemming met informatie uit de overblijfselen van dat rijk op de linker Nijloever en het centrum ervan, het Dal der Koningen.

In de Oudheid had de grote Amon-tempel – het hart van de heilige gouw Karnak – twee ingangen: vanaf het water (als men vanuit het westen kwam) of via de weg over land (vanuit het zuiden). In beide gevallen passeerde de bezoeker een reeks pylonen: twee op torens gelijkende bouwelementen flankeerden een machtige poort (Gr.: *pylon*), vermoedelijk een trekje uit de militaire bouwkunst. Juist deze tempelpoorten maakten Thebe beroemd als de 'Stad van honderd torens' die reeds door Homerus wordt vermeld. Ook de naam Karnak is er vermoedelijk van afgeleid (Karnak betekent in het Arabisch 'vesting').

De hoofdtoegang van de tempel verliep, vanaf

de Nijl gezien, 'co-axiaal' naar de cella (ruimte met godsbeeld). Wie van Luxor kwam, moest door de lange Sfinxenlaan (met menselijke hoofden) en kwam via de zuidelijke zuilengalerijen (propylaeën) in de tempelhof tussen de 3de en 4de Pyloon. Van hieruit was de eigenlijke tempel (*Ipet-soet* of Allerheiligste) toegankelijk. Het heiligdom werd dus in totaal door 3 westelijke (1 t/m 3) en 4 zuidelijke (10 t/m 7) pylonen ingesloten, hoewel het zelf nog door nog eens 3 (4 t/m 6) pylonen van het 'profane' deel van de tempel werd afgeschermd.

Als we nu de Grote Tempel in Karnak bezichtigen, volgen we in feite een omgekeerde chronologie. Het heiligdom werd namelijk door het aan elkaar bouwen van de elementen uitgebreid, waarbij delen die in de weg stonden, werden ontmanteld. Het bouwmateriaal werd opnieuw gebruikt. Zowel in de zichtbare als onzichtbare delen van de tempel hebben farao's uit een lange reeks hun sporen nagelaten, zoniet in de vorm van uitbreidingen, dan toch door het aanbrengen van fresco's of inscripties. De elementen uit de inrichting zelf zijn helaas verloren gegaan. Gedurende de eredienst aan Amon, een tijdperk van uitzonderlijke duur tot in de tijd van het Romeinse rijk, werden talloze uitbreidingen, renovaties en restauraties uitgevoerd die ook de verfraaiing van het interieur betroffen, zodat het nu onmogelijk is dat alles samen te vatten in een betrouwbaar overzicht. Dit te meer omdat we hier met een ruïne te maken hebben die soms de indruk wekt een gecompliceerd labyrint te zijn. Toch is Karnak juist daarom een stille getuige van een groot gedeelte van de Egyptische historie, een schatkamer van resten uit langvervlogen tijden en een monument voor de daden van koningen en priesters wier beeltenis vaak ter verfraaiing van de pilaren en de muren werd gebruikt.

De ontwikkeling van Karnak tot grootste cultuscentrum impliceert dat Amon de belangrijkste god in het Egyptische pantheon werd. Amon was in de bloeitijd van Memphis (toen Heliopolis, waar de zonnegod Re als hoogste godheid werd vereerd, het voornaamste cultuscentrum was) nog volmaakt onbetekenend, maar na 2000 v.Chr. werd hij voor alle onderdanen van de farao de hoogste godheid en kreeg hij de naam Amon-Re-Son-Thèr ('Amon [vereenzelvigd met] Re; koning der goden'). Een vorst uit Fenicië zou eens tegen de Egyptische zeevaarder Oen-Amon, die in zijn land was om hout voor de Heilige Bark van de godheid in te slaan, hebben gezegd: 'Amon heeft alle landen ter wereld geschapen, maar Egypte, waar jij vandaan komt, als eerste. Daar is de kunst ontstaan, die daarna in mijn land is doorgedrongen. Daar ook is de wijsheid ontstaan, die daarna in mijn land is doorgedrongen.'

De Amon-cultus verkrijgt in Karnak officiële status. Er ontstaat een strenge theologie, die zich duidelijk onderscheidt van het eenvoudige geloof van het volk, dat zich met spontane gebeden tot de godheid wendt en ook zijn verschijningen in dierlijke gestalten vereerde (de ram en de nijlgans): 'Amon-Re, gij die zo groot zijt in uw toorn en groot in uw genade, gij hebt mij zowel de dag als de nacht doen aanschouwen; gij hebt mijn ogen verlicht door mij vergiffenis te schenken. Amon-Re, gij zijt de aanbedene, gij zijt de enige die in toorn vergiffenis schenkt . . .'

De oorsprong van Amon als godheid is verlorengegaan, verduisterd door een groep oudere godheden wier cultussen nog gedurende het Middenrijk concurrenten waren voor zijn eredienst. De traditionele godheid van Thebe was de oorlogsgod Month, maar ook de bijzonder oude vruchtbaarheidsgodin Min uit de nabijge-

legen landstreek Koptos deelde in Karnak nog vele liturgische functies met Amon.

Uitbreidingen, verbouwingen en restauraties

Van het heiligdom uit het Middenrijk (2000-1700 v.Chr.), dat in het middengedeelte van het totale bouwwerk was gelegen, is niets meer te zien, omdat de uit een fijne kalksteensoort opgetrokken muren werden ingebouwd. Enkele architectonische elementen die in het later ontstane metselwerk werden opgenomen, werden veel later teruggevonden – onder andere een kiosk ter ere van Sesostris I (1971-1928 v.Chr.). In het Nieuwe Rijk groeide Thebe uit tot de 'Stad van Amon' (in de bijbel No-Amon en door de Grieken Diospolis genoemd). Thebe wordt gelijkgesteld met Heliopolis, de stad waar de eerste grote religie van het dubbelrijk Boven- en Beneden-Egypte was ontstaan. Karnak omvat minstens drie belangrijke heilige gouwen, die ieder uit talrijke tempels en profane bouwwerken bestonden en omgeven zijn door een muur. In het centrum ligt het heiligdom van Amon, op zich al een bijna een complete stad met een oppervlakte van meer dan twee vierkante kilometer. In het noorden grenst het aan de gouw van de plaatselijke god Month, en in het zuiden aan die van de godin Moet, de gemalin van Amon. Dank zij het werk van de archeologen worden er in deze gouw ook nu nog steeds weer nieuwe bouwwerken ontdekt, waardoor de 'familie' en de 'hofhouding' van Amon zich blijven uitbreiden. Ook stonden hier diverse – aan Osiris, de god van het Dodenrijk, gewijde – kleine tempels. Hij had een eigen cultus, die in het inwendige van het hoofdheiligdom werd gecelebreerd.
Gedurende de Hyksos-overheersing maakte het Middenrijk een periode van langzaam verval door. Na een succesvolle bevrijdingsoorlog probeerden de farao's van het Nieuwe Rijk in te haken op de bloeitijd van de 12de Dynastie. De reorganisatie van de cultussen is ongetwijfeld begonnen bij het Amon-heiligdom, waar allereerst de bouwwerken van het Middenrijk werden gerestaureerd. Er omheen verrezen verscheidene kleinere tempels waarin de standbeelden van de regerende farao en diens voorvaderen werden opgesteld, zodat ook zij meedeelden in de verering van de godheid. Deze 'kapellen' werden tussen de 16de en 15de eeuw gebouwd in twee rijen; de eerste onder auspiciën van Amenophis I (later verbouwd door Thoetmoses [Thoetmes] III; de tweede door koningin Hatsjepsoet.
Het bijgebouw in het achterste deel van het heiligdom stamde nog uit vroegere tijdperken en werd door Thoetmes III omgebouwd tot een fraaie zuilenhal, die zoals gebruikelijk zijn naam ontving. Hier vond voor het eerst het opstandingsritueel voor de koning plaats, die geacht werd na zijn dood het wezen van Osiris aan te nemen en zich te vereenzelvigen met de zonnegod Re. Informatie uit latere tijd bewijst dat de Osiris-mysteriën hier inderdaad werden gevierd en een feest waren dat jaarlijks in de grote heiligdommen van Egypte plaatsvond.
De grote betekenis die de Amon-cultus in het Nieuwe Rijk verwierf, droeg ertoe bij dat het oorspronkelijke uiterlijk van de tempel veranderde, hoewel de karakteristieke kenmerken van het 'Paleis van de godheid' bewaard bleven. In het inwendige bevond zich een cella voor het godsbeeld, met een offerzaal ervoor. Hier hadden uitsluitend de farao (en bij zijn afwezigheid de hogepriester of hiërofant) toegang. Vóór de offerzaal lag een zogeheten Feestzaal, bestemd voor audiënties (ter gelegenheid van processies)

en andere ceremoniën met veel publiek. Bij de uitbreidingen werden al deze elementen gereorganiseerd en verfraaid, maar hun functies bleven in wezen gelijk.
De eerste pylonen vervingen waarschijnlijk vroegere structuren uit leemtichels. De 4de-6de Pyloon werden ons nagelaten door Thoetmes I, maar ze zijn later verfraaid. Onder het bewind van de belangrijke farao's Amenophis III (1386-1349 v.Chr.) en Ramses II (1279-1212 v.Chr.) werden twee bijzonder hoge pylonen voltooid; deze hadden tot taak de grote Zuilenhal af te schermen. Het ontwerp voor de 1ste Pyloon stamt pas uit het eerste millennium v.Chr., maar vanwege de immense afmetingen kon hij nooit worden voltooid. Er werden enkele tempeldelen door afgesloten die oorspronkelijk in de vrije ruimte waren gebouwd: de staatsietempel van Seti II (1199-1193), dienend om eer te bewijzen aan de 'Thebaanse Triade' (Amon, Moet en Chon), en een groter bouwwerk dat door Ramses III (1182-1151 v.Chr.) werd ingewijd. Beide bouwwerken werden al in de regeringstijd van farao Sjesjonk I (945-924 v.Chr.), de stichter van de 22ste Dynastie (van Ethiopische vorsten uit Bubastis), beschermd door twee imposante zuilengangen – en vermoedelijk bestond toen al het plan om de hof af te sluiten met een pyloon (1ste Pyloon).
In deze tempelhof liet een farao van de 24ste Dynastie, de Ethiopiër Taharka (690-664 v.Chr.) evenals Amenophis III vóór de 2de Pyloon een van zijn imposante kiosken met houten zijwand bouwen; helaas staat van dit bouwwerk nog slechts een kolossale zuil overeind.
Dank zij moderne restauratiewerkzaamheden krijgen we toch nog een indruk van de oorspronkelijke architectuur. Hierbij werden talloze bouwelementen teruggevonden die bij verbouwingen en verwoestingen al verloren waren gegaan of in de pylonen en fundamenten waren verwerkt. Het complex werd diverse keren geplunderd en verwoest: de eerste keer door Assoerbanipal in 656 v.Chr.; een tweede keer tijdens de opstand van 85 v.Chr. De vorige eeuw is de 10de Pyloon door een explosie verwoest. Ondanks hun zwakke fundamenten hebben deze monumenten echter vele overstromingen (zoals in de tijd van Taharka) en aardbevingen (onder andere in 27 v.Chr.) overleefd.
Het grootste gevaar voor het heiligdom tekende zich echter al af in de jaren van zijn grootste bloei. Waarschijnlijk kwam in de Grote Tempel van Karnak zelf de nieuwe theologie tot ontwikkeling waarop de monotheïstische cultus van de zonneschijf Aton – een transcendente vorm van de godheid – stoelde. Deze religie ontstond onder Amenophis III, maar zijn opvolger Amenophis IV (Echnaton; 'hij die Aton welgevallig is') voerde een radicale hervorming in de Egyptische religie door, waarmee hij het traditionele geloof een zware slag toebracht. Hij verbood zelfs de naam Amon, die van alle monumenten en tempels moest worden verwijderd. Hij liet in de woestijn een geheel nieuwe hoofdstad bouwen, die aan de universele god Aton werd gewijd: El Amarna. Ook ten oosten van de Amon-gouw van Karnak werd een Atonheiligdom opgericht. Na Echnatons tijd werden de muurblokken van de Aton-tempel, verfraaid met uiterst levendige taferelen (bekend onder de Arabische naam *talatat*), voor de fundamenten van de Zuilenhal en als opvulling voor de achterste pylonen gebruikt.
De restauratie van de traditionele Amon-cultus wordt verkondigd op de zogenaamde 'Restauratie-stèle' (Egyptisch Museum, Caïro), die tevens een edict van Toetankhamon (1334-1325 v.Chr.) bevat en in de noordoosthoek van de later gebouwde Zuilenhal stond opgesteld. Een

kopie is ontdekt in de Month-gouw. Na de nieuwe inwijding van de Grote Tempel werden hier wonderschone reliëfs uitgebeiteld; de opvolgers van Toetankhamon, Horemheb, Seti I (1291-1279 v.Chr.) en Ramses II lieten hier bijzonder gedurfde bouwwerken optrekken, met de voorliefde voor het kolossale waardoor de 18de Dynastie van begin af aan werd gekenmerkt, vooral Amenophis III.
Het tempelcomplex werd verrijkt met bestanddelen die niet direct tot het gebouw zelf behoorden, maar tegemoet moesten komen aan de nieuwe eisen die de cultus stelde. De zonnecultus komt duidelijk tot uiting in de verschillende dubbele obelisken van graniet: het zijn immense monolieten, die oorspronkelijk voor de tempelingangen werden opgericht. Van de complete obeliskengroep voor de 4de Pyloon staat nu alleen nog die van Thoetmes I overeind. De gigantische obelisken die koningin Hatsjepsoet in slechts zeven maanden tijd tussen de 5de en 4de Pyloon liet oprichten – de enige resterende heeft een hoogte van 29,50 m – leverden de onderwerpen voor een hele met reliëfs bedekte muur in de graftempel van deze koningin in Deir el-Bahari. Haar neef en rivaal Thoetmes III liet ze echter ommuren en vervangen door twee andere obelisken voor de 4de Pyloon.
De roem van deze farao wordt bovendien verkondigd door de grootste obelisk die ooit werd opgericht. Deze was 33 meter hoog en werd pas onder Thoetmes IV voltooid. Deze enkele obelisk werd geplaatst in de kleine Amon-tempel achter de Grote Tempel van Karnak; deze was toegankelijk voor degenen die geen toegang hadden tot het hoofdcomplex zelf. Ramses II liet deze tempel vergroten en Taharka voegde er aan de oostzijde een van zijn kiosken aan toe. Omstreeks 350 n.Chr. beval keizer Constantius II de overbrenging van deze obelisk naar Rome om hem in het Circus Maximus te plaatsen. Sinds 1587 staat hij echter in de nabijheid van de S. Giovannikerk in het Lateraan. De sporen van het transport zijn terug te vinden in de vorm van enkele doorgeslagen muren op de weg naar de Nijl. Er zijn nog talrijke andere obelisken neergehaald; twee obelisken van elektrum (goud met 25-50% zilver) ter hoogte van 7 meter, die voor de 6de Pyloon stonden, werden al in 656 v.Chr. door de Assyriërs geroofd.
Ook de imposante sfinxlanen voor de ingang van de Grote Tempel en tussen de afzonderlijke grote heiligdommen van Thebe duiden op de beschermende tegenwoordigheid der goden. Een deel van de sfinxen was uitgevoerd met een ramskop (de ram was aan Amon gewijd); de overige met een menselijk hoofd hadden de trekken van de farao, in overeenstemming met de eisen van de zonnecultus. Vermoedelijk stammen de oudste sfinxen nog uit de tijd van Amennophis III. De Sfinxenlaan tussen Karnak en de Grote Tempel te Luxor was een initiatief van Nektanebos I (378-360 v.Chr.). Onder Amenophis III werden er bovendien honderden beelden opgericht met de anatomie van een mens en de kop van een leeuw, die als 'bewakers' van een paar heiligdommen waren bedoeld: ze stellen de godin Sekhmet voor.
De muren van Karnak werden verfraaid met eindeloze voorstellingen en inscripties die – behalve details uit het dagelijks leven – ook enkele belangrijke werken uit de Egyptische literatuur en voorname gebeurtenissen uit de landsgeschiedenis weergeven. Enkele grote standbeelden werden aan farao's gewijd. De kolos van Amenophis III – waarvan de sokkel voor de 10de Pyloon nog aanwezig is – kan wat de oorspronkelijke hoogte betreft op één lijn worden gesteld met de zogeheten Memnon-kolossen

die de graftempel van Amenophis III bewaakten en nu nog op de linker Nijloever zijn te zien. In Turijn staat het standbeeld van Ramses II (waarvan de brokstukken samen met enkele andere beelden in de Ptah-tempel zijn ontdekt) dat als een meesterwerk van de Egyptische beeldhouwkunst wordt beschouwd.
Voorts is een aanzienlijk aantal kleine beelden van priesters en hoogwaardigheidsbeklederes gevonden, beelden die ooit ieder vrij plaatsje hebben gevuld en waarin een hele kaste van bevoorrechte Egyptenaren voortleeft. De meeste zijn uiteindelijk verwijderd en begraven in een 'massagraf' nabij de 7de Pyloon. Aan dit verborgen graf dankt de tempelhof zijn huidige naam. Het werd aan het eind van de Ptolemeïsche tijd gegraven, en er is een ware schat aan artefacten in bewaard gebleven: naast bouwkundige resten zijn er tot op een diepte van 14 m 751 standbeelden en 17 000 voorwerpen van brons gevonden. Talrijke stèles die door particuliere burgers aan de godheden waren gewijd, waren reeds in de Oudheid als bouwmateriaal verwerkt of als palimpsest benut door ze geheel met inscripties te bedekken.

Historische reliëfs

De grote reliëfs aan de buitenmuren van het heiligdom, zichtbaar voor iedereen, werden door de farao's gebruikt om hun eigen roem te verkondigen. Seti I (Sethos), de farao die het historische thema heeft geïntroduceerd, liet de noordmuur van de Zuilenhal bedekken met geraffineerd uitgevoerde strijdtaferelen uit zijn Kleinaziatische en Lybische veldtochten. Zijn opvolger Ramses II volgde zijn voorbeeld en liet diverse keren het 'Kadesj-gedicht' uitbeitelen dat verhaalt van zijn heldhaftige strijd tegen de Hittieten. Zo werd een literair werk een monument. Het beschrijft de heldendaden van Ramses II die op het slagveld, omsingeld door vijanden, Amon om hulp smeekte; deze smeekbede weergalmde als door een wonder in het zuilenwoud van de Hypostylon, de grote Zuilenhal van de Grote Tempel, waar zij werd vernomen en verhoord door Amon, die Ramses II redde.

'Voorwaar, ik bad aan de einder van verre landen, en mijn stem schalde in het Bovenegyptische Heliopolis (Karnak). Ik bespeurde dat Amon mijn roep had vernomen: Hij reikte mij zijn hand en ik schepte nieuwe moed.'

Dit gedicht is twee keer uitgebeiteld in de zuidelijke buitenmuur van de Zuilenhal: eerst in de muur die de hof afsluit en waarop in hiëroglyfen het verdrag tussen de Egyptenaren en de Hittieten is weergegeven; een tweede keer in de buitenmuur die aan de westzijde de zuidelijke propylaeën afsluit. Een derde kopie verfraait de voorzijde van de Pyloon in de Grote Tempel van Luxor.
Het vriendschapsverdrag tussen Egyptenaren en Hittieten, een Indo-Europees volk dat oorlogszuchtig was en in Klein-Azië een machtig rijk had opgebouwd, werd officieel bezegeld door de inscripties ter gelegenheid van de beide op elkaar volgende bruiloften van Ramses II met prinsessen uit Anatolië. Een kopie ervan werd in de zuidzijde van de 9de Pyloon (oosttoren) uitgebeiteld, bij wijze van contrast met een andere lange tekst op de westtoren: 'De wijding van Ptah'. Een andere complete kopie is te vinden in de Moet-gouw, uitgebeiteld in één immens blok albast.
In de binnenmuur van de 'Verberghof' (de tempelhof met het grote beeldengraf) liet farao Merenptah (1212-1202 v.Chr.) zijn triomf op Lybië vereeuwigen. Helaas werd deze oostmuur

bij het transport van de Obelisk van Thoetmes III naar Rome gedeeltelijk verwoest. Achter de 7de Pyloon was een kopie van de zogeheten 'Israël-stèle' opgesteld waarop in bijbelse termen de veroveringen van deze farao in Kanaän werden bejubeld; op deze stèle wordt voor het eerst de naam Israël genoemd.
De gewoonte om in het inwendige van het grote heiligdom verslag te doen van zeer belangrijke militaire en politieke gebeurtenissen – wellicht uit propagandistische overwegingen of met de bedoeling ze onder goddelijke bescherming te stellen – bestond reeds in mindere mate onder Thoetmes III. Hij wijdde een hele tempelzaal vóór de 6de Pyloon aan de monumentale weergave van de oorlogskronieken waarin verslag werd gedaan van de definitieve verovering van Palestina en Syrië. In deze 'Annalenzaal' stonden de beide elektrum-obelisken en twee bewaard gebleven granieten zuilen met heraldieke planten uit de Nijldelta en het Nijldal. Niet ver hier vandaan liet farao Thoetmes III een verslag van de orakelceremonie (op grond waarvan hij aan de macht was gekomen) kopiëren. Zowel de toegangen van de Annalenzaal als de zuidelijke tempelingang zijn verfraaid met lange, triomfantelijke opsommingen van overwonnen volken en in Nubië en Klein-Azië veroverde steden.
In de beginperiode van het Nieuwe Rijk heeft Kamosis (ca. 1570 v.Chr.) de recentelijk gevonden dubbele stèle laten plaatsen waarin kond wordt gedaan van de verdrijving van de Hyksos. Na hem blijven nog verscheidene farao's trouw aan het gebruik om de officiële versie van bepaalde gebeurtenissen in steen te laten uitbeitelen, waarvan kopiën in de belangrijkste tempels werden aangebracht. In de tijd van de 22ste Dynastie liet farao Osorkon in een muur tussen de 2de Pyloon en de Tempel van Ramses III ('Poort der Bubastieden') een kroniek uitbeitelen die nu een waardevolle informatiebron is over een periode waarvan overigens nauwelijks iets bekend is. En Sjesjonk I liet lijsten uitbeitelen van de vele steden die hij op zijn veldtochten in Palestina tegen Judea en Israël had veroverd.

Cultusrituelen

Op de binnenmuren, voornamelijk in de Zuilenhal, zijn religieuze taferelen aangebracht die een volledige weergave zijn van het dagelijks verrichte cultusritueel.
In Berlijn worden enkele papyrus-exemplaren bewaard van de heilige boeken die voor de cultus in Karnak werden gebruikt en uit de tijd van de 22ste Dynastie (Bubastieden, ca. 9de eeuw v.Chr.) stammen. De bibliotheek van boeken en andere geschriften van het heiligdom is door branden en plunderingen verloren gegaan, maar waarschijnlijk zijn uittreksels ervan bewaard gebleven in kopiën die op de andere Nijloever voor liturgische doeleinden waren vervaardigd; deze zijn uiteindelijk in de Necropolis van Thebe beland en daar ontdekt.
Het ritueel bestond uit een lange reeks gebeden en handelingen die in de naaste omgeving van het godsbeeld werden verricht en verband hielden met het 's morgens aankleden van het beeld, het offeren van maaltijden en andere verzoeningsceremoniën. Ongetwijfeld was hierbij een groot aantal priesters in de weer; ieder van hen had nauwgezet vastgelegde rituele taken en plichten, zoals de rituele reiniging in het Heilige Meer, die vier maal daags werd verricht. Belangrijke momenten deden zich voor tijdens de vele imposante hoogtijdagen (in de tijd van Thoetmes III werden er 54 gevierd), waarbij het standbeeld van de god op de Heilige Bark in processie werd rondgedragen. De priesters –

ingedeeld volgens een strenge en gecompliceerde hiërarchie – droegen vaak bijzonder oude speciale gewaden. De processie stelde zich op in de tempelhof, tussen de 9de en 10de Pyloon, waar ook het orakel werd geraadpleegd en waar het volk zich tot zijn goden kon richten. Talrijke stèles en beelden zijn uit deze hof afkomstig. Het belangrijke Opet-feest (Luxor), waarbij Amon zijn heiligdom verliet, is het onderwerp van de vele taferelen waarmee niet alleen de Grote Tempel te Luxor, maar ook de buitenmuren van de Tempel van Ramses III zijn verfraaid.

Tijdens de processie werd de god geraadpleegd, en hij antwoordde via het orakel. Een van de kenmerken van de Tempel was dan ook de grote invloed op de gebeurtenissen in het land, vanaf een relatief onbelangrijk gerechtelijk vonnis tot en met de benoeming van priesters en eventuele overeenkomsten, die de vorm kregen van decreten van de farao. Dit laatste was echter een privilege van de belangrijkste tempel. De goddelijke uitspraak werd afgeleid uit bepaalde karakteristieke bewegingen van het godsbeeld gedurende de processie. Een tekst van Thoetmes III vermeldt hoe de priesters die het Amonbeeld naar de Feesthof droegen door een plotseling optredende extra last genoodzaakt werden de toekomstige heerser aan te kijken en hem daarmee tot opvolger uit te roepen. Er werd gewetensvol aantekening gehouden van deze besluiten. Zo is er een protocol uit het jaar 651 v.Chr. bewaard gebleven dat door meer dan vijftig getuigen was ondertekend.

Er waren diverse manieren om de titel 'Hogepriester van Amon' te verwerven. Enkele hogepriesters – zoals Bakenchon uit de periode van Ramses II – vervulden dit ambt aan het slot van een carrière die zij trapsgewijs in het inwendige van het heiligdom zelf hadden doorlopen; anderen – zoals Neboenenef van Abydos – waren afkomstig uit andere heiligdommen. Zij konden echter alleen met instemming of door bemiddeling van de farao zelf worden benoemd. Aan het eind van het Nieuwe Rijk werd het hoge ambt erfelijk. Nu ontstonden er hele priesterdynastieën, die desnoods hun stad met de wapenen verdedigden. In 850 v.Chr. verleende Osorkon II de stad Thebe politieke autonomie. De verscheidenheid van religieuze, culturele, politieke en economische belangen in samenhang met het heiligdom van Amon verleenden deze stad uitzonderlijk hoog aanzien. En de priesterhiërarchie genoot dan ook bijzondere privileges, die de hogepriester op hetzelfde niveau plaatsten als de farao zelf. Van zijn persoon was weer een hele kaste van cultus-ambtsdragers – vanaf theologen tot en met kunstenaars – afhankelijk, om van de grote hoeveelheid bedienend personeel maar te zwijgen. Hun vrouwen vervulden vaak het ambt van 'godszangeres'. Aan de oever van het Heilige Meer zijn woonvertrekken van hooggeplaatste priesters uit verschillende tijdperken – vanaf de tijd van Sesostris I tot in de regeringsperiode der Ptolemeeën – ontdekt. Hun graven – soms zijn het ware mausolea – werden op de linker Nijloever aangetroffen.

In de tempelmuren waren ook in monumentale stijl opsommingen van bezittingen, eigendomsrechten en lijsten van schenkingen uitgehakt om te zorgen dat ze altijd door iedereen konden worden gezien. De Grote Tempel van Karnak was het belangrijkste economische centrum van Oud-Egypte, en de rijkdom ervan groeide voortdurend dank zij schenkingen. De *Harris-Papyrus* (British Museum, Londen), met 40 meter de langste die ooit werd gevonden, vermeldt een ongelooflijk lange lijst van goederen die alleen al door Ramses III aan de god werden

gewijd: de authenticiteit ervan wordt door iets recentere documenten bevestigd. Naast de cultusplaatsen was er een complex van talloze magazijnen, 'schatkamers' voor waardevolle voorwerpen en voor de opslag van wierookstaven en levensmiddelen alsmede het bewaren van cultusvoorwerpen, langs de noordzijde van de Zuilenhal gelegen, waartoe ook het 'Goudhuis van Sjabakô' (716-702 v.Chr.) behoorde, alsmede fokkerijen voor gevogelte (aan het Heilige Meer) en tuinen.

Aan de Feestzaal van Thoetmes III grenzen twee zalen met unieke reliëfs. De ene zaal, bekend als de 'Botanische Tuin', is getooid met afbeeldingen van de exotische planten en dieren die deze farao had meegebracht van zijn veldtochten en is een fraaie figuratieve aanvulling voor de inscripties in de Annalenzaal. De tweede zaal wordt 'Kapel der Voorvaderen' genoemd: hier werden rituele offers gebracht aan de afzonderlijke koningen. Sommige farao's hadden een standbeeld in dit heiligdom. De reliëfs uit deze zaal zijn thans in het Louvre te Parijs te bewonderen.

In de duistere periode na het Nieuwe Rijk, toen Egypte een soort feodale anarchie kende, werd er niet alleen nauwelijks nieuwbouw gepleegd, maar waren ook de inspanningen tot instandhouding van de bestaande tempels en monumenten gering. De heilige gebouwen werden aan alle kanten ingesloten door lemen hutten, en de hogepriester Mecheperre 'liet ten noorden van Karnak een immense muur bouwen . . . om de tempel van zijn vader Amon-Re te verbergen en te bevrijden van de Egyptenaren die zich in de hoven van het Amon-heiligdom hadden geïnstalleerd'; de basis (van de muur) was een met basaniet beklede muur (in Egypte een noviteit). De 'inwoners van Thebe werden uit de tempel van zijn vader Amon-Re verdreven, ter ere van de woonstede van Hem die in zijn woonstede wordt vereerd'.

De uit Nubië afkomstige farao Taharka spande zich in om de oude luister te herstellen, in overeenstemming met de overgeleverde voorstellingen. Hij gaf de bouwactiviteiten sterke impulsen en gaf opdracht tot een reorganisatie van de theologische systemen, als voorwaarde voor het herstel van de cultus: 'Gij Amon, gij zijt de Allerhoogste der goden, gij zijt Hij die zulke verheven gestalten heeft als de vier winden des hemels . . .' In het verwoeste bouwwerk dat Taharka aan het Heilige Meer liet optrekken, werd zelfs een uitvoerige theologische *Summa* aangetroffen.

Een andere farao uit Nubië, Pianchi (747-716 v.Chr.), probeerde het netelige politieke hangijzer van de onbeperkte macht van de Amon-clerus te verwijderen door aan de koningin en prinsesen die de farao bij de cultus terzijde stonden meer belang toe te kennen. Vanaf de 21ste Dynastie bezaten de koningsdochters de status van 'goddelijke gezellin van Amon'. Zij assisteerden de hogepriesters bij het verrichten van hun taken in en om de tempel. De goddelijke gezellin Amenerdas, stammend uit het Nubische geslacht, werd via adoptie tot opvolgster van de nog levende godsgemalin Sjepenoepet I gebombardeerd, een beginsel dat ook daarna werd toegepast. De kapellen die deze belangrijke persoonlijkheden uit de late periode van de Egyptische beschaving lieten bouwen, zijn nu te zien in het gebied tussen de Zuilenhal en de Ptah-tempel en in de aangrenzende Month-gouw. Twee belangrijke inscripties, op de 'Adoptie-stèle' (van Nitokris, dochter van Psammetich I – door Sjepenoepet II, de dochter van farao Pianchi), en op de 'Apanage-stèle' uit de 23ste Dynastie (een Amon-decreet ter bevestiging van de schenking van enkele lan-

derijen) stonden in de eerste tempelhof aan de voorzijde van de Kleine Tempel van Seti II.

Andere tempels

De meest indrukwekkende ruïnes zijn die van de Grote Amon-tempel. Hoewel van de naburige heiligdommen van Month en Moet alleen nog de fundamenten bewaard zijn gebleven, maken deze duidelijk dat ze bestanddelen waren van een ambitieus bouwprogramma van Amenophis III, waarvan ook de Grote Tempel te Luxor deel uitmaakte. De beide tempels van Month en Moet in de gelijknamige gouwen waren ongeveer even groot en ze zijn vermoedelijk gebouwd op de plaats van oudere voorlopers. In de loop der tijden zijn echter de architectonische bestanddelen herhaaldelijk gewijzigd.
De oorlogsgod Month was oorspronkelijk ook gebieder van Thebe en omstreken. Hij werd vaak vereerd in de gestalte van een stier. Een belangrijke Month-tempel uit het Middenrijk staat ten noorden van Karnak in het nabijgelegen El Medamoed (Gr.: Keramiké). Tot deze gouw behoorde ook de Kleine Maät-tempel, waarin onder Ramses XI (1078-1070 v.Chr.) een onderzoek plaatsvond naar grafroverijen. Maät was de gebiedster over de wereldordening. Moet was de gemalin van Amon. Haar gouw wordt nog altijd gesierd door talrijke standbeelden van de met haar vereenzelvigde godin Sekhmet. Van deze beelden werden er honderden vervaardigd in de ateliers van Amenophis III; vele ervan kunnen in de grote musea van de wereld worden bewonderd. Hoewel er van de Grote Moet-tempel en de kleine tempel die Ramses III voor deze godin liet oprichten slechts armzalige resten over zijn, is het geheel indrukwekkend. Zonder twijfel deden de ornamentiek van de bouwwerken en de rijke verfraaiing van hun interieur niet of nauwelijks onder voor die van de Grote Amon-tempel, waarvan de ontwikkeling parallel verliep met die van de Moet-gouw. De toegang tot deze heilige gouw lag in het noorden, uitgericht op de zuidelijke propylaeën van de Grote Amon-tempel. De verbinding bestond uit een laan van ramsfinxen, die waarschijnlijk ook door Amenophis III werd aangelegd, hoewel farao's na hem (Horemheb, Seti II en Herihor) zijn naam of die van hun voorganger door de hunne lieten vervangen.
De derde godheid van de Thebaanse Triade was de maangod Chons: ook aan hem werd een heiligdom gewijd. Dit redelijk bewaarde bouwwerk wordt aan Ramses III en diens opvolgers toegeschreven, ofschoon oudere reliëfs op een eerdere ontstaansperiode lijken te wijzen. De hogepriester Herihor (ca. 1075 v.Chr.) en Pinodjem I (direct na hem) lieten de eerste tempelhof onder eigen naam verfraaien, in navolging van de farao's. Voor de pyloon liet farao Taharka een kiosk met bijzonder hoge pilaren plaatsen, die later met de grond gelijk werd gemaakt. In de Byzantijnse periode werd een deel van de tempel tot kerk gewijd.
De Chons-tempel ligt halverwege de Amon- en de Moet-tempel, naast de zuidelijke propylaeën. Vermoedelijk werd hij pas tijdens het bewind van Nektanebos I omsloten door de ommuring van het grote Amon-complex. Oorspronkelijk had deze muur een hoogte van ca. 25 meter. De destijds bewaard gebleven machtige poorten waren de trots van de latere Ptolemeïsche dynastie en vooral de beroemde Ptolemaios III Euergetes (I) (246-222 v.Chr.).
Op het dak van de Chons-tempel lag een voornaam observatorium voor het vaststellen van de jaarkalender en het bepalen van de datums

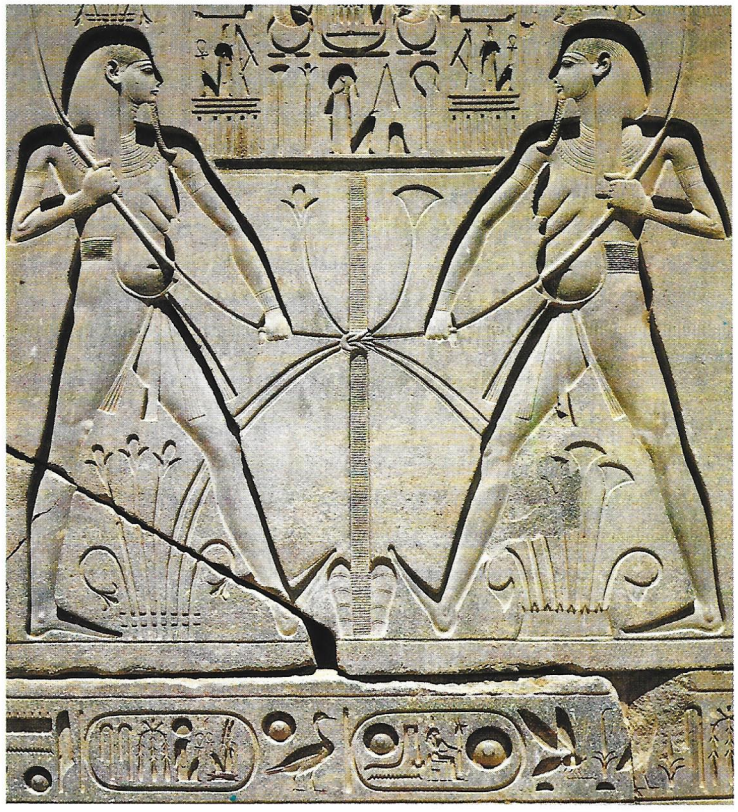
waarop religieuze hoogtijdagen en vieringen plaatsvonden. In de tempelhof waren beelden van bavianen opgesteld, want deze dieren waren aan de maangod gewijd. Over een andere voorname activiteit in de gouw van deze tempel, namelijk het genezen van zieken, is helaas weinig bekend. Het volk vereerde de maangod Chons als god der genezing. Een bericht uit de Ptolemeïsche tijd, te lezen op een in de nabijheid van de tempel gevonden stèle, beschrijft hoe het standbeeld van de god helemaal naar Bentresj werd gebracht om daar een bezeten prinses van haar demon te bevrijden. Tegenwoordig staat de stèle in Parijs.
Aan de Chons-tempel grenst de kleinere Tempel van Opet; omdat deze godin werd vereenzelvigd met Isis, diende de tempel tevens de eredienst aan Osiris. De Opet-tempel werd onder Thoetmes III in de periode van de 18de Dynastie gebouwd en is bijna duizend jaar later gerenoveerd. Voor de eredienst aan Osiris werden er verscheidene kapellen in het oostelijke deel van de Amon-gouw gebouwd, gewijd aan de verschillende gestalten (aspecten) van deze god.
Thoetmes III gaf daarnaast opdracht tot de bouw van de stenen Ptah-tempel bij de ingang van het Month-heiligdom. Deze verving de oorspronkelijke bouwvallige tempel van leemtichels, zoals ook bij de meeste monumentale bouwwerken het geval is geweest.

De Grote Tempel van Luxor

Deze tempel is de belangrijkste 'satelliet' van het grote centrum Karnak. Er bestaat een innige samenhang tussen beide cultuscentra, ook ten aanzien van de architectuur en de ornamentiek die in de loop van beider geschiedenis zijn ontstaan. In de tijd van farao Nektanebos I waren Luxor en Karnak via een bijna drie kilometer lange sfinxenlaan met elkaar verbonden.
Sedert het Middenrijk hebben er in Luxor monumenten bestaan, zoals door topografische overeenkomsten met de Grote Tempel op de linker Nijloever en oude materialen die in de bouw zijn verwerkt, wordt bewezen, zoals een architraaf van Sebekhotep II, een farao uit de 13de Dynastie. Toch begon de architectonische ontwikkeling in Luxor pas met het uit slanke zuilen opgetrokken tempelcomplex dat farao Amenophis III liet oprichten – de koning die Thebe wereldberoemd heeft gemaakt. De architect ervan was vermoedelijk Amenophis, 'de zoon van Hapoe', die op grond van zijn wijsheid en kunde vermaard was en later zelfs als een god werd vereerd.
Deze tempel is – en dat is een unieke uitzondering – uitgericht van Noord naar Zuid. Richtpunten waren het verloop van de Nijl en de Grote Tempel in Karnak, waarmee de tempel via een processieweg werd verbonden. De geschiedenis van de Tempel te Luxor is consequenter dan die van de Grote Tempel in Karnak. Een andere belangrijke stichter van dit bouwwerk is Ramses II, die Amenophis III tweehonderd jaar later naar de kroon stak.

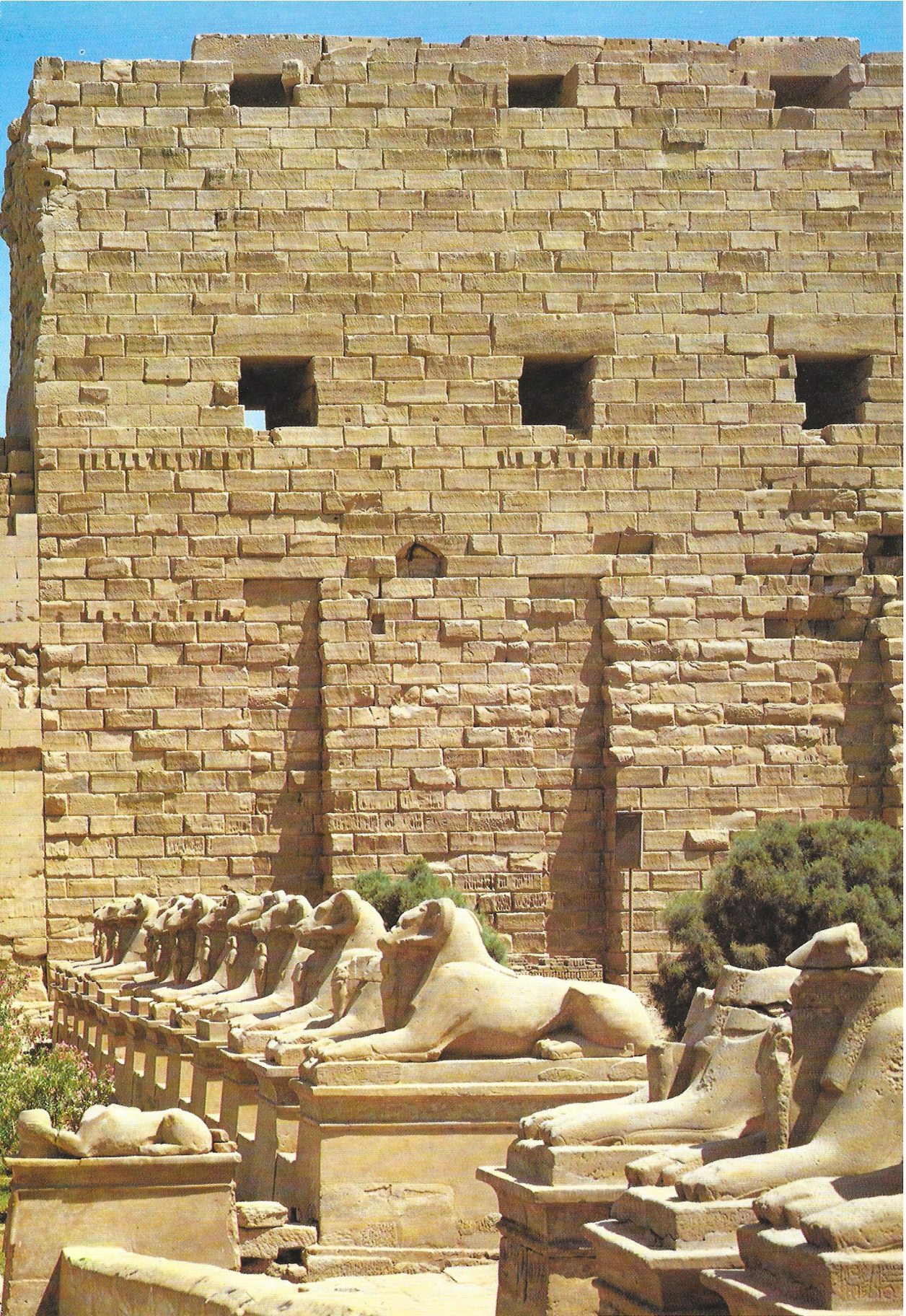
'Heb ik voor u [Amon] *niet talloze monumenten opgericht, heb ik niet uw tempels gevuld met mijn oorlogsbuit? Voor u mijn tempel voor miljoenen jaren gebouwd en u al mijn have en goed tot bezit gegeven? Alle landen te zamen breng ik u, teneinde uw offers te vermeerderen. Ik heb u tienduizenden runderen laten offeren, met alle soorten zoetgeurende kruiden. Niets goeds heb ik nagelaten in uw heiligdom. Ik heb u een grote pyloon gebouwd en eigenhandig uw vlaggemasten opgericht. Ik heb voor u obelisken uit Elefantine gehaald. Ikzelf breng u voortdurend nieuwe steenblokken . . .'*

Deze woorden uit het 'Kadesj-gedicht' vormen een indrukwekkend commentaar op de bouwwerkzaamheden die Ramses II aan de Grote Tempel van Luxor liet uitvoeren, allereerst de machtige pyloon met oorspronkelijk twee granieten obelisken ervoor, die hoog oprezen naar de hemel.
Vermeldenswaard zijn voorts de zes kolossale beelden van Ramses II – twee zittende en vier staande – die herinneren aan de kolossen van de farao's uit de 18de Dynastie, opgesteld voor de pylonen van de zuidelijke propylaeën (zuilengalerijen) van Karnak. De beide pyloontorens zijn aan de voorzijde opnieuw getooid met het Kadesj-gedicht – hier als een rechtstreekse getuigenis van de daden van de farao.
Achter de pyloon ligt de Zuilenhof. Deze is aan drie zijden open; de vierde zijde (rechts van de ingang) grenst aan de Kapel van de Thebaanse Triade. Daarna volgt een immense colonnade, gebouwd door Amenophis III, aansluitend op een tweede tempelhof. Vanuit deze hof bereiken we de Zuilenhal; in de linkerbinnenmuur is een van de zeldzame kopieën van het stichtingsceremonieel van de tempel zelf aangebracht. Tot in het kleinste detail zijn alle opeenvolgende riten beschreven, mèt de voorgeschreven gebeden.
Van hieruit komen we in het binnenste van de tempel, met de Kapellen van Moet en Chons. Achter twee voorhallen ligt de zaal voor de Heilige Bark; in deze zaal heeft Alexander de Grote een kostbaar sanctuarium van graniet laten bouwen. Evenals in de Grote Tempel te Karnak grenzen de ruimten voor de Amon-cultus aan ruimten die gewijd zijn aan de goddelijke farao, in dit tijdsgewricht een voornaam thema. In een oostelijke zaal, waar het heiligdom gedeeltelijk werd ontmanteld, brengen reliëfs het dogma van de theogamie in beeld: de vereniging van Amon met de koningin-moeder, waaruit het bovenmenselijke wezen van de farao voortkomt. De scènes brengen de ontmoeting tussen god en koningin in beeld, gevolgd door de geboorte van Amenophis III en de hulp van de godheden die de jonge zoon verzorgen en hem een gunstig lot bereiden.

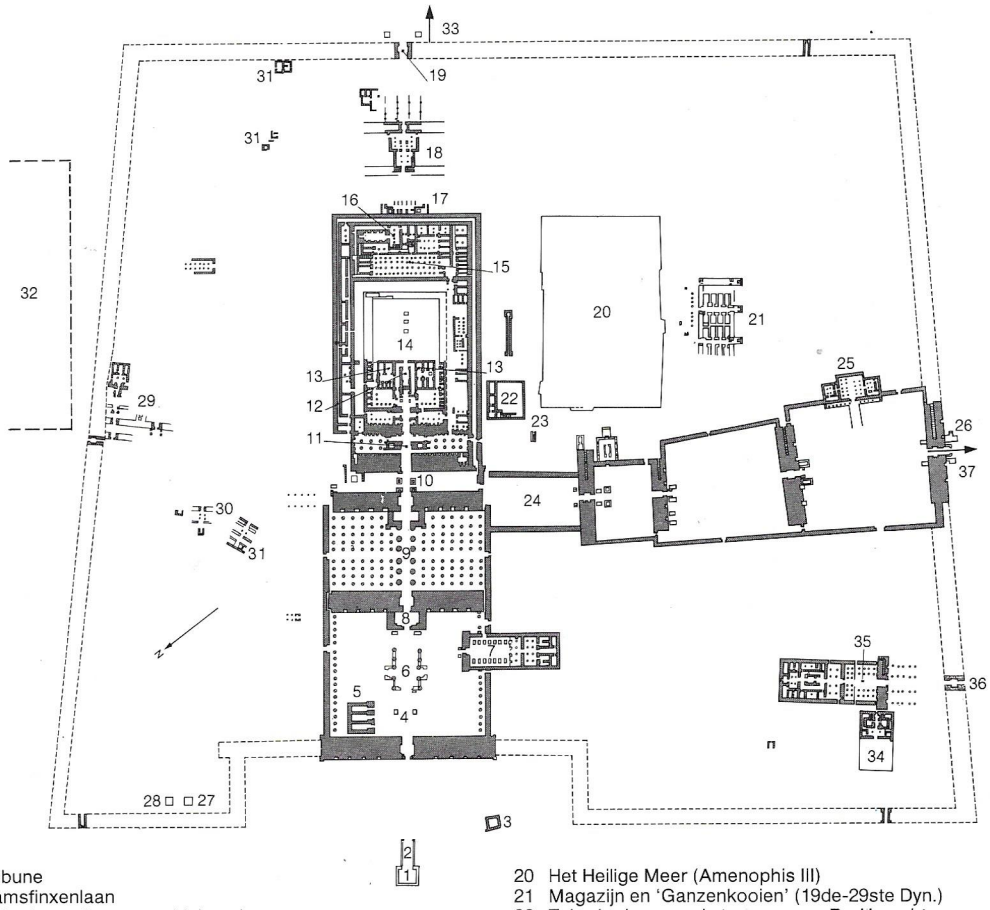
Detail van de sokkel van het immense standbeeld van Ramses II voor de Grote Tempel te Luxor: dit is de symbolische uitbeelding van de vereniging van Boven- en Beneden-Egypte.

De Grote Tempel van Karnak

De vorige twee bladzijden tonen het axiaal-aanzicht van de Amon-tempel met de 350 m lange reeks pylonen. Een laan, geflankeerd door veertig ramskopsfinxen leidt naar de hoofdingang. Deze sfinxenlaan was vroeger langer, maar is in de loop der geschiedenis gewijzigd; de huidige toestand dateert uit de Romeinse tijd. Van de originele Karnaktempel uit het Middenrijk (2000-1700 v.Chr.) is niets meer over: hij werd door de farao's van het Nieuwe Rijk (1570-1070 v.Chr.) voortdurend uitgebreid en bevond zich vermoedelijk op de plaats van de tegenwoordige 4de Pyloon die (evenals de 5de en de 6de) door Thoetmes I in steen werd herbouwd. Zijn opvolgster, koningin Hatsjepsoet, liet een heiligdom voor de Heilige Bark bouwen, dat door haar neef Thoetmes I werd ontmanteld en vervangen door een kapel van graniet, die in de Ptolemeïsche tijd door Philippos Arrhidaios werd gerenoveerd. Farao Thoetmes III, een van de grote stichters van Karnak, liet onder andere ook een gebouwencomplex na achter het heiligdom uit het Middenrijk; ervoor ligt een lange zuilenhal, de zogeheten Feestzaal, met enkele kleinere tempels eromheen, zoals de Ptah-tempel in het noorden van de Amon-gouw, en de Opet-tempel in het zuiden. Amenophis III, de 'verheven' farao, gaf de stoot tot grootscheepse bouwactiviteiten. Hij liet de zuilenhof die Thoetmes IV voor de 4de Pyloon had gebouwd, ontmantelen en een pyloon van indrukwekkende afmetingen (3de Pyloon) oprichten. Delen van oudere gebouwen werden als bouwmateriaal gebruikt. De toegang tot deze pyloon bestond – zoals ook in de Tempel te Luxor en in andere heiligdommen – uit een uitzonderlijk hoge colonnade die na de sfinxenlaan begon. Vóór deze colonnade maakte Horemheb een begin met de bouw van een nieuwe pyloon (2de Pyloon), die door Ramses II werd voltooid. Er tussenin werd de beroemde Zuilenhal opgetrokken. De 1ste Pyloon werd gepland onder Sjesjonk I, maar de bouw begon pas onder Nektanebos I. De pyloon is echter nooit voltooid. De huidige hoogte is slechts twee derde deel van de geplande, reden waarom ook de gebruikelijke afsluiting en ornamentiek ontbreekt.

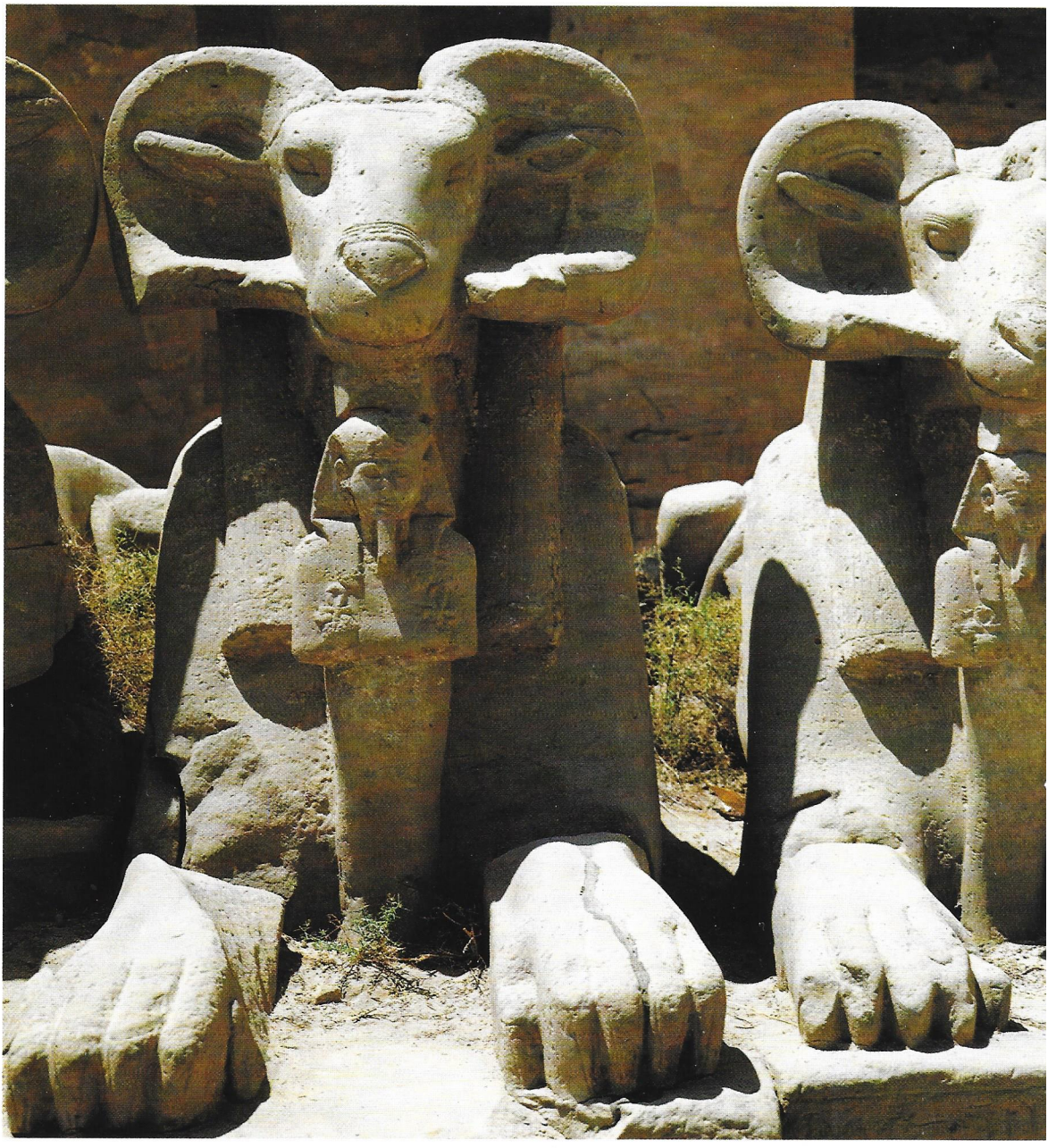

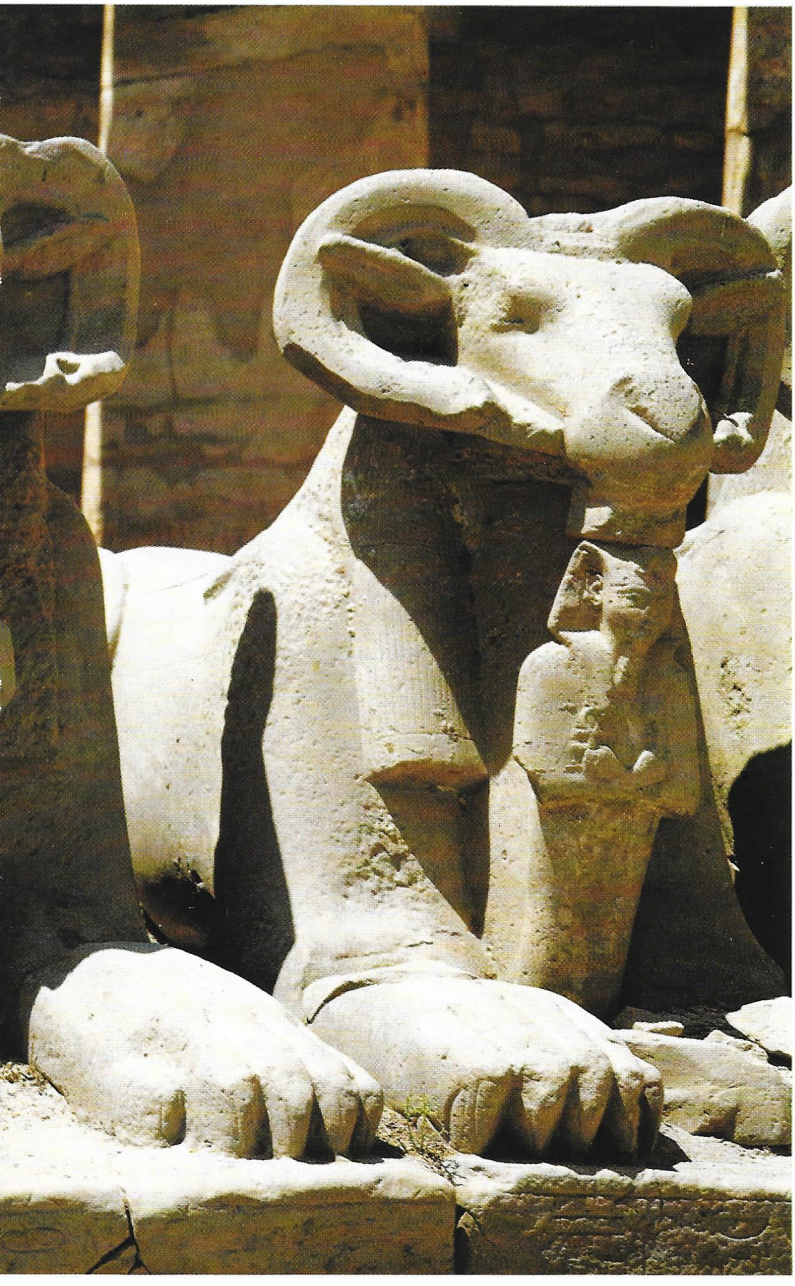
1 Tribune
2 Ramsfinxenlaan
3 Hakoris- en Psammoethiskapel
4 Eerste tempelhof
5 Staatsietempel Seti II
6 Tahanka-kiosk
7 Staatsietempel Ramses III
8 Bubastiedenpoort
9 Grote Zuilenhal
10 Obelisk van Thoetmes I
11 Verbouwde Zaal van Thoetmes I, met de Obelisk van Hatsjepsoet
12 Sanctuarium voor de Heilige Bark, vernieuwd door Philippus Arrhidaios
13 Kapellen van Hatsjepsoet
14 Tempelhof uit Middenrijk
15 Feestzaal van Thoetmes III
16 De 'Botanische tuin'
17 Oosttempel Thoetmes III
18 Tempel van 'Amon die gebeden verhoort' (gebouwd door Ramses II), waarin de Lateranen-obelisk heeft gestaan
19 Oostpoort Nektanebos I
20 Het Heilige Meer (Amenophis III)
21 Magazijn en 'Ganzenkooien' (19de-29ste Dyn.)
22 Taharka-bouwwerk ter ere van Re-Herachte; ernaast de spits van de omgevallen obelisk van Hatsjepsoet
23 Monument met reuzenscarabee (mog. van de graftempel van Amenophis III)
24 'Verberghof' (met 'beeldengraf')
25 Tempel Amenophis II uit Ramessiedentijd
26 Sokkel van verwoeste kolos Amenophis III
27 Witte Kapel van Sesostris I (herbouwd)
28 Albasten Kapel Amenophis I (herbouwd)
29 Ptah-tempel (18de Dyn. en Ptolemeïsche tijd)
30 Door 'godsgezellinnen van Amon' (koningsdochters) gebouwde kapellen
31 Osiris-kapellen
32 Heilige Gouw van Month (Gr.: Apolloneion)
33 Lokatie Aton-tempel (bij benadering)
34 Tempel van Opet-Isis (Gr.: Demetreion)
35 Chons-tempel (Gr.: Herakleion)
36 Zuidpoort Ptolemaios III Euergetes (I)
37 Ramsfinxenlaan naar Moet-heiligdom (Gr.: Hereion)

Onder: De Amon-cella van de kleine tempel die Seti II op de plaats van de oudere eerste tempelhof liet bouwen. De ingang werd vroeger geflankeerd door twee farao-standbeelden, waarvan het grootste (4,65 m hoog) in het Egyptisch Museum van Turijn staat. Rechts: De met kolossale farao-beelden verfraaide pyloon van de Tempel van Ramses III; er tegenover lag de Staatsietempel van Seti II. Achter de tempel ligt de Zuilenhal met beelden die de farao voorstellen in de aspecten van Osiris.

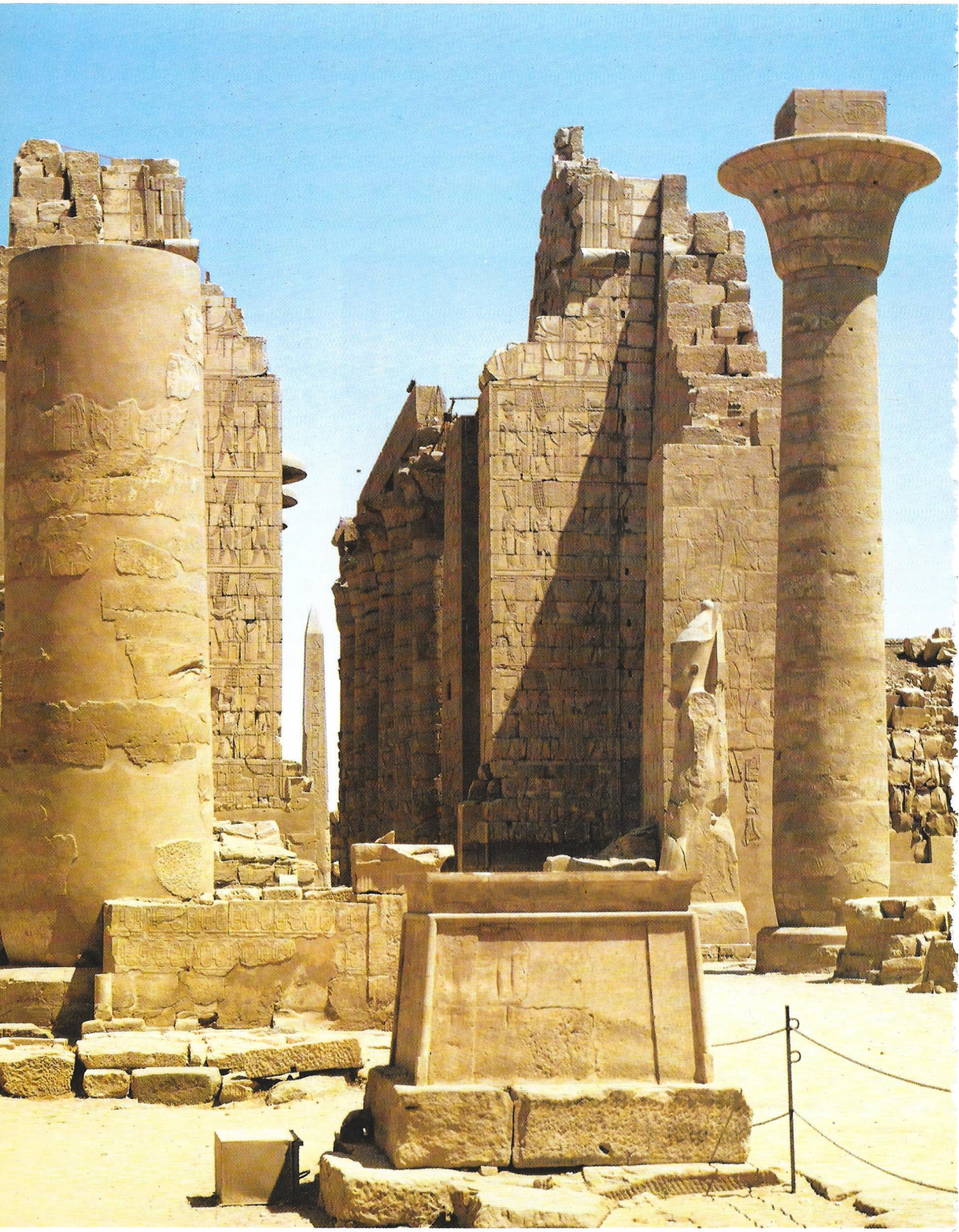

De ramsfinxen in de eerste tempelhof (links een detail) hebben oorspronkelijk de laan naar de 2de Pyloon geflankeerd; ze werden weggehaald om ruimte te maken voor nieuwe bouwwerken. Sindsdien zijn ze niet meer van hun plaats geweest. Vermoedelijk vormden zij de 'Rammenpromenade' die in vele documenten uit de Ramessiedentijd wordt genoemd. De ram was het evenbeeld van Amon; hoewel deze god gewoonlijk in menselijke gedaante werd uitgebeeld, waren de boeg en de achtersteven van de Heilige Bark getooid met een ramskop. De ramsfinxen symboliseren de godheid die de farao (tussen de beide voorpoten) beschermt. De ramsfinxen zijn vermoedelijk vervaardigd voor Amenophis III, die ook andere ramsfinxenlanen liet aanleggen. Een ervan lag tussen de 10de Pyloon van de zuidelijke propylaeën en het Moet-heiligdom; een tweede liep vanaf de Chons-tempel in zuidelijke richting en sloot aan op de sfinxenlaan van de Luxortempel. Een derde sfinxenlaan (mensenhoofden met de trekken van de farao) lag voor de noordingang van het Month-heiligdom.

Links: Blik op de eerste tempelhof met de resterende zuilen van de Taharka-hof waarin de processiebark stond. Dit schitterende gebouw bestond uit 10 pilaren met zich ontvouwende papyrusbloemkapitelen die 20,7 m hoog waren en een houten plafond schraagden. Achter de zuilen is de Ptolemeïsche ornamentiek van het portaal van de 2de Pyloon te zien; de pyloon zelf werd door Horemheb en Ramses II opgericht om de Zuilenhal af te sluiten, maar is nu gedeeltelijk verwoest. Voorgrond: Een sokkel voor de Heilige Bark.

Boven: Ramses II bewierookt de Amon-bark, gedragen door priesters, vermomd als mythologische wezens. Dit reliëf in de zuidelijke binnenmuur van de Zuilenhal werd eerst als bas-reliëf uitgevoerd, maar later verbeterd in de techniek van het verzonken reliëf: deze is eenvoudiger, omdat alleen de figuurcontouren worden uitgehakt, zonder dat de achtergrond moet worden weggebeiteld en uitgevlakt. Zij werd eerst alleen voor buitenreliëfs toegepast, maar in de tijd van Ramses II ook voor de reliëfs in het interieur.

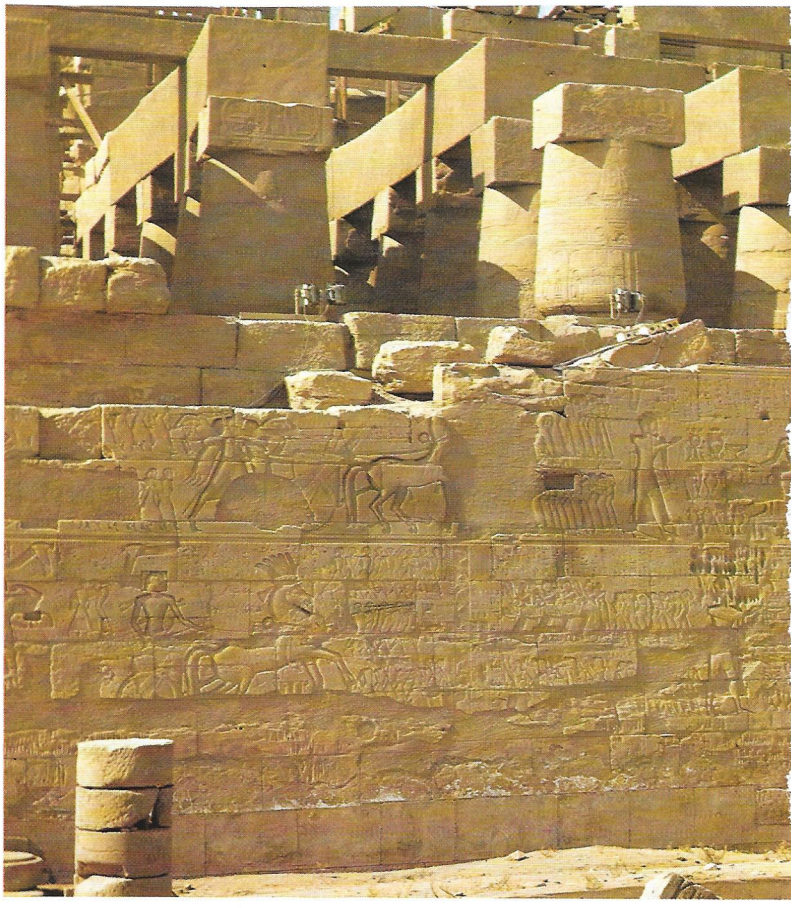
Onder: Met dekkleed afgedekt paard voor een strijdwagen waarop Toetankhamon is afgebeeld, triomferend over zijn vijanden. Dit steenblok met reliëf werd recentelijk ontdekt en was gebruikt als opvulling van de 2de Pyloon, waardoor de kleuren goed bewaard zijn gebleven. In de Egyptische kunst werden reliëfs altijd afgewerkt met primaire kleuren die een symbolische betekenis hadden: wit, geel, rood, blauw en zwart (foto Roccati).

Rechts: Blik op de colonnade die Amenophis III als toegang tot de tempel liet oprichten, maar later door Seti I als middenschip van de Zuilenhal (Hypostylon) werd benut. De middelste zuilen (vroeger 14, nu nog 12) zijn met inbegrip van de abacus 22,40 m hoog: de doorsnee is 9,90 m. Ze rusten op een iets bredere, afgeronde voet en eindigen in een klokvormig kapiteel waarop zich ontplooiende papyrusbloemen zijn afgebeeld; de overige zuilen van de hal hebben kapitelen in de vorm van papyrusknoppen. De natuur diende overal in de Egyptische bouwkunst tot voorbeeld.

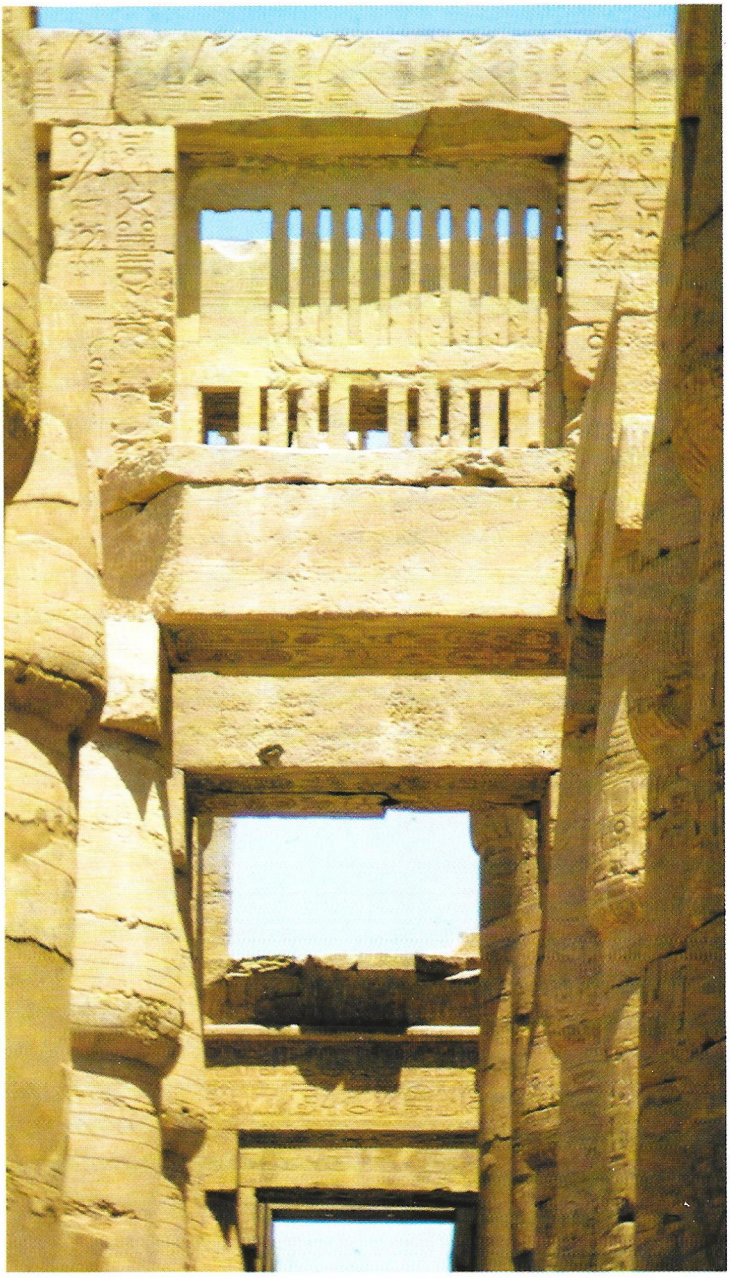
Onder: De reliëfs op de noordelijke buitenmuur van de zuilenhal verheerlijken de militaire successen van Seti I. De onderwerpen zijn rond de ingang van de Zuilenhal gerangschikt: de linkermuur toont de veldtochten in Syrië en Kanaän; de rechtermuur die tegen de Hittieten en in Lybië. Boven de ingang een traditioneel thema: Seti I verslaat zijn vijanden. Het tafereel er tegenover toont Seti I die op zijn strijdwagen klimt, met tegenover zich rijen krijgsgevangenen. Met deze reliëfs begint een nieuwe vorm van beeldende kunst: de uitbeelding van historische gebeurtenissen op de buitenmuren, zodat de 'heldendaden van de koning' aan het volk konden worden verkondigd. Voordien konden ze alleen schriftelijk worden overgeleverd. In het inwendige van het heiligdom, dat voor weinigen toegankelijk was, werden religieuze scènes (uitbeeldingen van hoogfeestrituelen en dagelijkse riten) aangebracht. Ze vulden de cultus aan of vervingen de rituelen zelf: als de hogepriester de uitgebeelde figuren via de juiste ritus 'de mond had geopend', zouden zij de heilige ceremonie voor eeuwig herhalen.

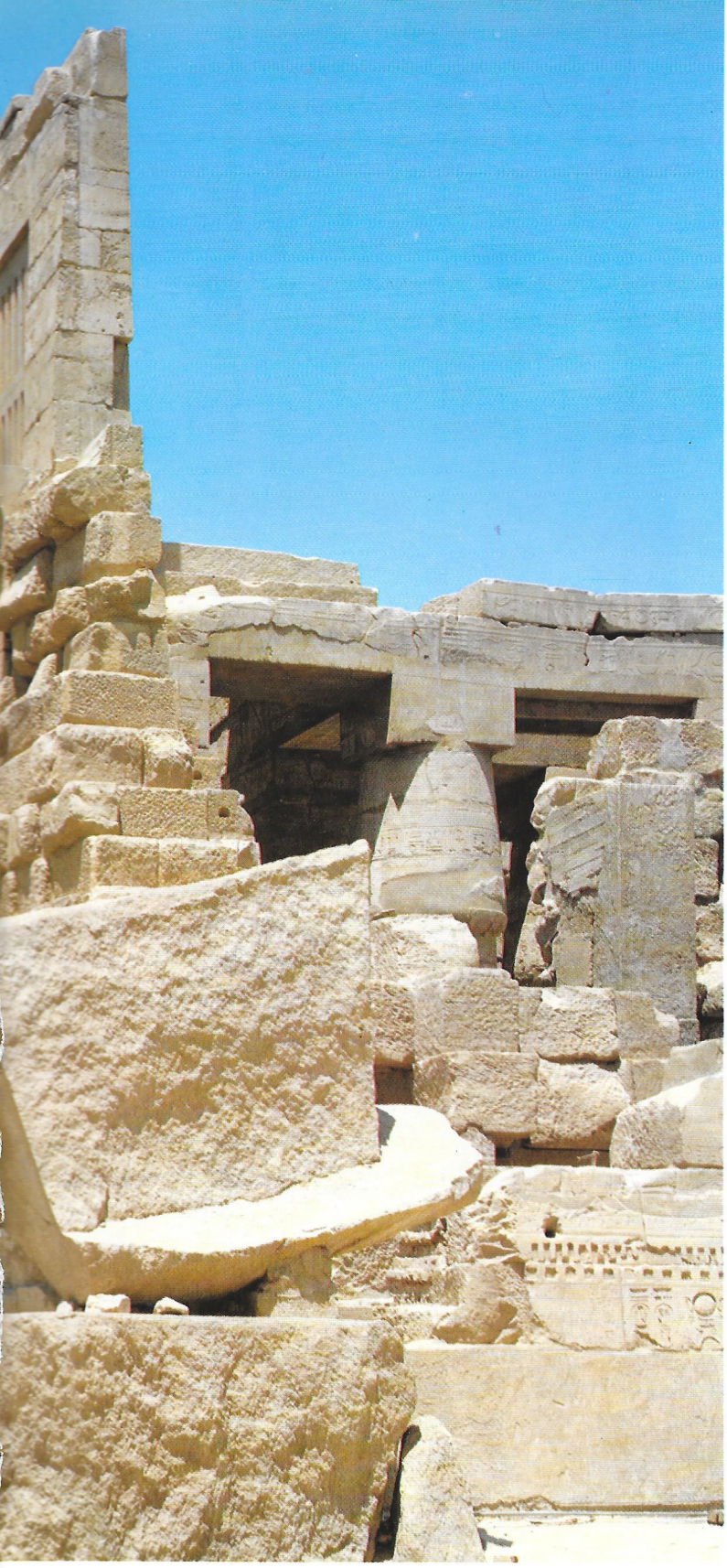

Links: Detail van het 'zuilenwoud' in het Hypostylon dat Seti I tussen de 2de en 3de Pyloon liet bouwen rond de colonnade van farao Amenophis III. Deze immense hal (de grootste ter wereld met een stenen dak) meet 102 x 53 m. Het dak wordt geschraagd door 122 zuilen van 14,7 m hoog: 9 rijen van oorspronkelijk 14 zuilen. Als gevolg van hun relatief kleine afmetingen (in vergelijking met de grote middelste zuilen) zijn er tussen de architraaf en het stenen dak openingen ontstaan die aan kloostervensters doen denken (rechts, foto Roccati). Naast de grote lantaarn in het midden waren dit de voornaamste lichtbronnen voor de zaal, die werd omsloten door vier hoge muren. Muren en zuilen werden verfraaid met religieuze en rituele motieven ter ere van Amon en de andere goden van Karnak. Ieder vrij plekje werd bedekt, zodat de machtige zuilen de indruk wekken een reeks van coulissen te zijn. Twee elkaar kruisende gangen verdelen de hal in vieren. De door Seti I begonnen reliëfs werden door Ramses II voltooid en gedeeltelijk gerenoveerd.

Blik (vanuit het oosten) op de middelste zuilenrijen van Amenophis III in de Zuilenhal (zichtbaar door een bres in de 3de Pyloon). Ook deze immense pyloon was een bouwwerk van Amenophis III, die niet aarzelde oudere bouwwerken te ontmantelen om gemakkelijker aan bouwmateriaal te komen. Deze houding tegenover de monumenten van voorgangers was niet nieuw onder de farao's, maar had in Karnak verstrekkende gevolgen. Overigens is het juist hieraan te danken dat complete bouwwerken nog optimaal bewaard zijn gebleven, omdat ze niet al die eeuwen aan de weersomstandigheden blootgesteld zijn geweest. Uit de 3de Pyloon konden in de Amon-gouw de Witte Kapel van Sesostris I en ook het heiligdom van de Albasten Bark van Amenophis I worden gereconstrueerd, naast een deel van de Rode Kapel, een ander heiligdom van de Bark van Hatsjepsoet, de resten van een Albasten Kapel van Amenophis II, een sanctuarium voor de Bark van Thoetmes IV, een Zuilenhof van Thoetmes IV, en beelden en stèles uit het Middenrijk.

Onder: De obelisken die Thoetmes I (achtergrond) en Hatsjepsoet (voorgrond) lieten oprichten voor de 4de Pyloon. Oorspronkelijk waren het 'tweeling-obelisken'. Rechts: Detail van de omgevallen Obelisk van Hatsjepsoet: 'Amon ontvangt de koningin'. Op de bodem liggen bovendien resten van een andere obelisk-kopie, die door Thoetmes III werd opgericht. De spits van deze 'naalden' was met bladgoud overtrokken, zodat ze het zonlicht reflecteerden – ze waren gewijd aan de zonnecultus.

Links: Deel van de Annalenzaal van Thoetmes III. Opvallend zijn de beide granietzuilen, verfraaid met de heraldieke motieven (lotus en papyrus) van Boven- en Beneden-Egypte. (De foto werd genomen vanuit een aangrenzende zuilenhal en heeft daarom een verkortend perspectief.) Onder: Detail van een beeld van Thoetmes III van zwart graniet; het is afkomstig uit de Karnaktempel en staat nu in het Egyptisch Museum te Caïro. Thoetmes III was de beroemdste veldheer van Oud-Egypte en een van de stichters van het Amon-heiligdom in Karnak.

Enkele reliëfdetails in rode kwartsietblokken. Ze werden ontdekt in het inwendige van de 3de Pyloon, waar ze als vulmateriaal waren gebruikt. Ze zijn afkomstig uit het heiligdom van de Heilige Bark van koningin Hatsjepsoet, dat vroeger op de plaats van het huidige Sanctuarium van Philippos Arrhidaios (4de eeuw v.Chr.) stond (dat eveneens Heiligdom van de Bark wordt genoemd). Hier zijn bovendien resten van de oorspronkelijke Amon-tempel gevonden. Het bouwwerk van Hatsjepsoet, de 'Rode Kapel', was reeds door haar opvolger Thoetmes III ontmanteld en vervangen door een ander gebouw, dat later werd verwoest. De reconstructie van dit grote, waardevolle monument is nog niet voltooid: momenteel staat men op het punt om nieuwe blokken toe te voegen. De reliëfs (rechts) tonen de rituele wandeling van de koningin op haar Jubileumfeest (vergezeld door de Apis-stier). Geheel rechts: Een schouwspel met muziek en dans ter ere van Amon. Harpspelers zorgen voor de muzikale omlijsting van de acrobatische bewegingen van rijen danseressen.

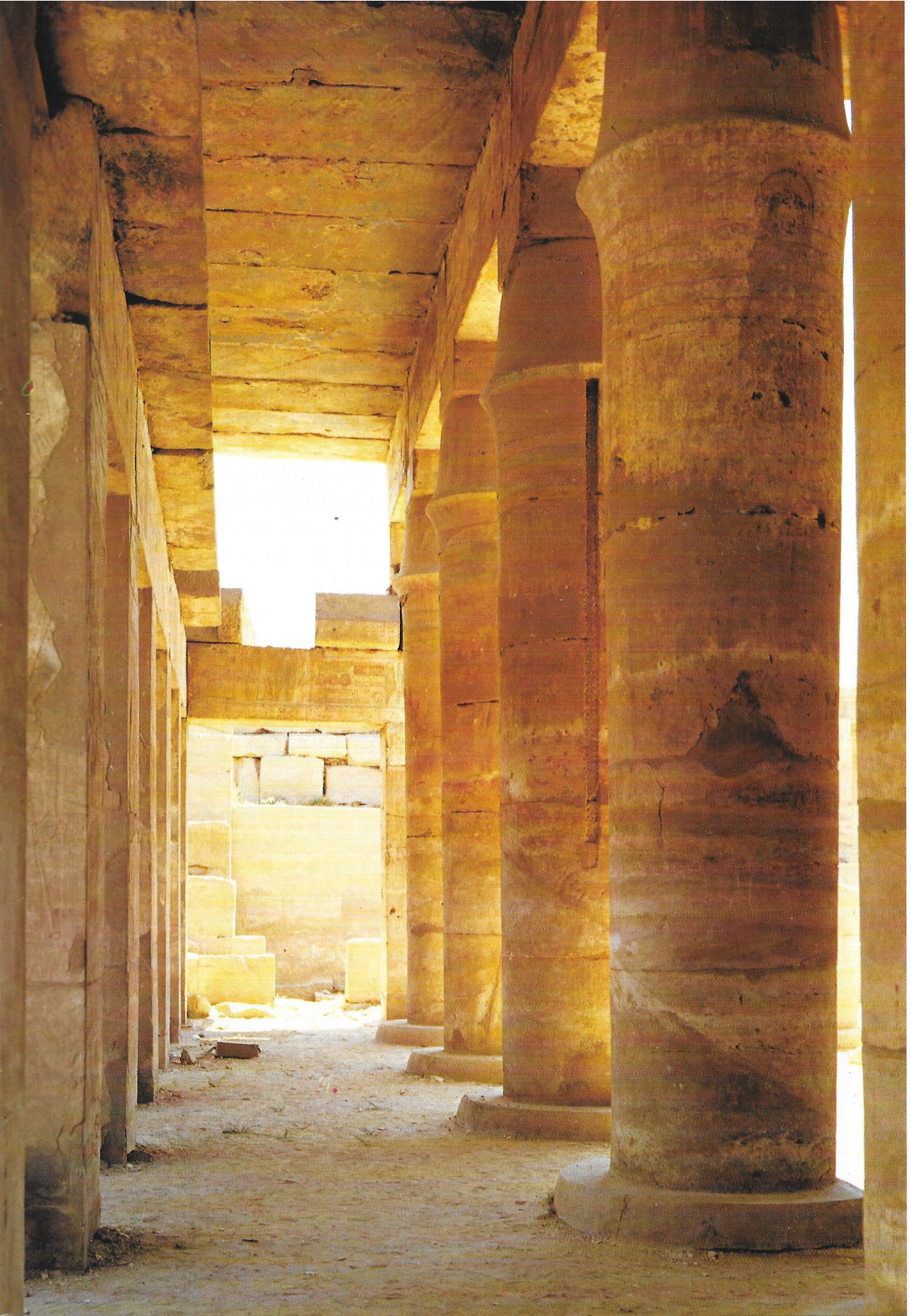

De Feestzaal van Thoetmes III, gezien vanaf de oorspronkelijke Amon-cella. De 40 m lange tempelzaal is een rechthoekige zuilengang met 20 architectonisch bijzonder originele stenen zuilen naar het voorbeeld van de 'tentstokken' die in de Kiosk der Jubileumfeesten werden verwerkt. In het noordelijke deel van de Feestzaal bevonden zich drie kapellen die wellicht aan de Thebaanse Triade waren gewijd; erachter ligt een verhoogde kapel zonder dak, gewijd aan de zonnegod Re.

Onder: Detail van het bas-reliëf in de muren van de ruimte die aan de Feestzaal grenst en de 'Botanische tuin' wordt genoemd omdat er een groot aantal dieren en planten is afgebeeld die Thoetmes III meebracht van zijn Syrische veldtocht en aan Amon wijdde. Rechts: Het inwendige van de Feestzaal. Op enkele zuilen van deze grote hal zijn nog sporen van de beschildering te zien die aangebracht werd in het christelijke tijdperk, toen deze zaal tot kerk werd gewijd.

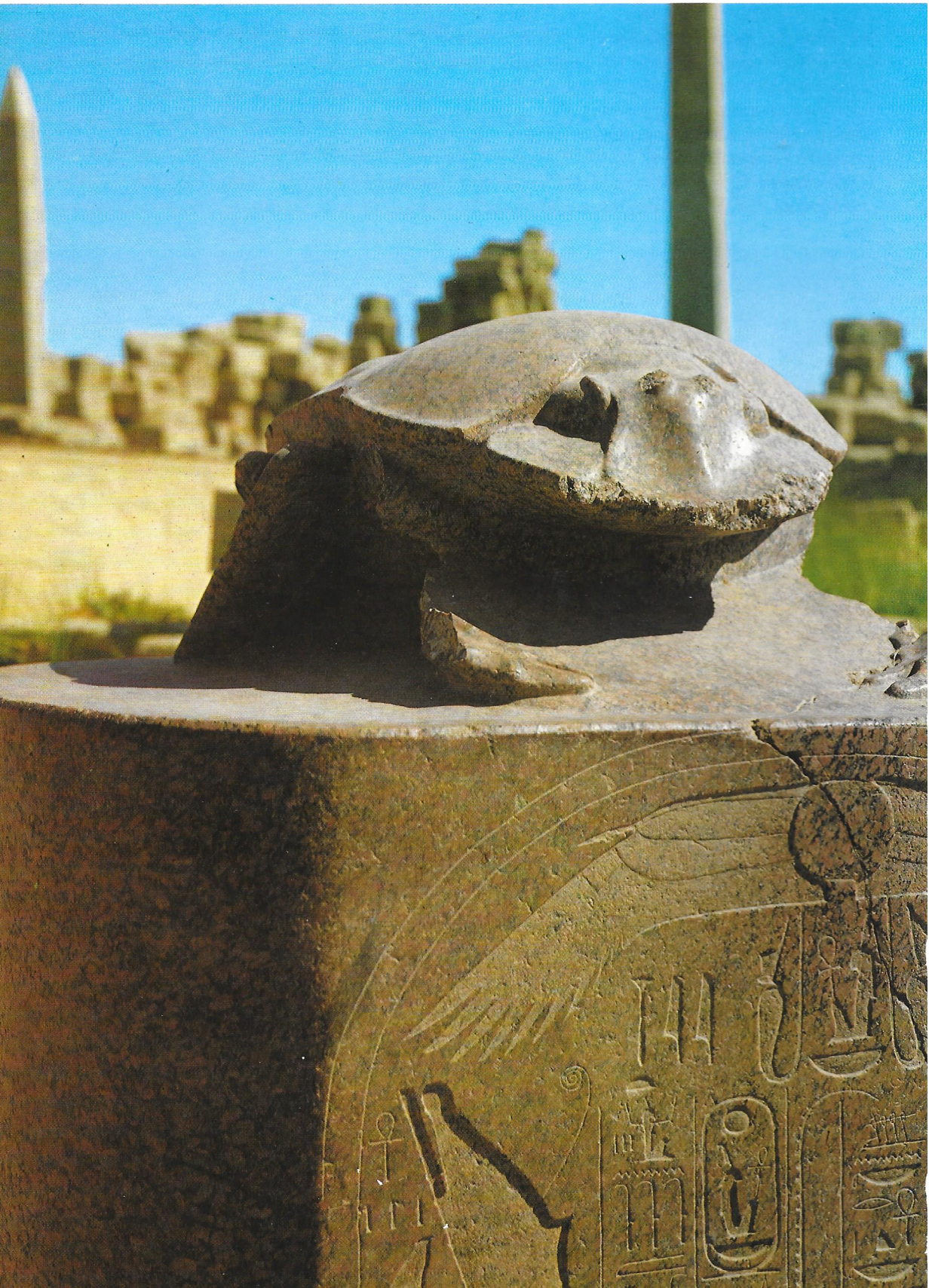

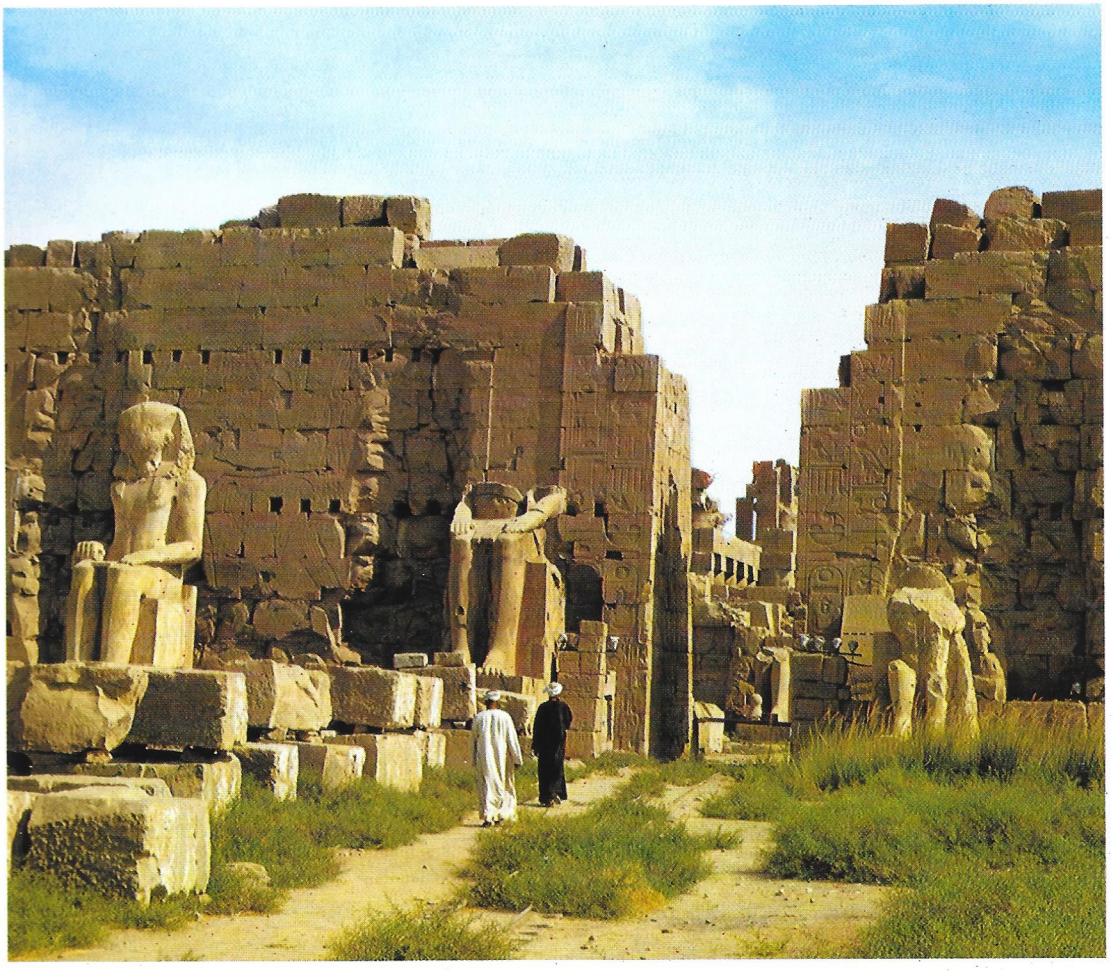

Het Heilige Meer van de Amon-tempel, waarvan de oppervlakte een derde deel van het volledige complex beslaat, werd aangelegd in de periode van Amenophis III. In de meeste Egyptische heiligdommen was een Heilig Meer te vinden. Het was bestemd voor het badritueel van de priesters. Aan de oevers lagen de woonverblijven van de hogepriesters en de kooien voor het gevogelte dat werd geofferd. Van deze bouwwerken zijn talloze resten ontdekt. Op de achtergrond de Obelisk van Thoetmes I (midden) en de Obelisk van Hatsjepsoet (rechts).

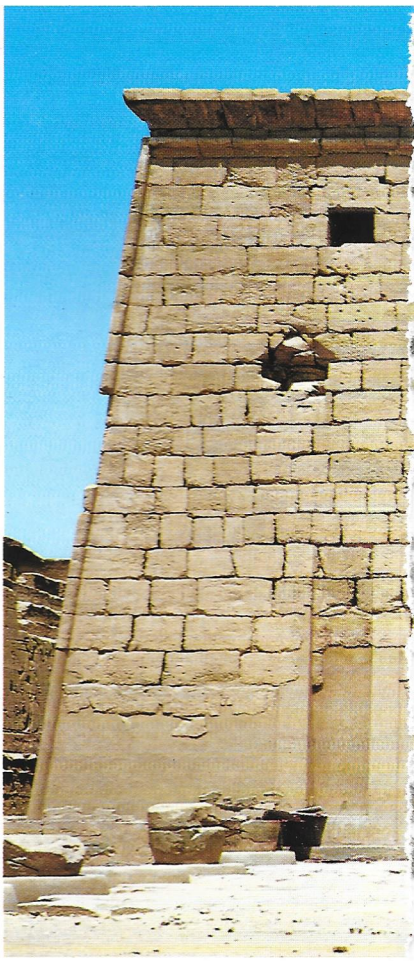

Aan de oever van het Heilige Meer staat een monument met een reusachtige scarabee, het evenbeeld van de god Khepri en tevens de symbolische uitbeelding van Re (links). Het behoort vermoedelijk tot de graftempel van Amenophis III op de andere Nijloever en zou door Taharka zijn opgericht als eerbewijs aan de zonnegod Amon-Re. Onder: Aanzicht van de 7de Pyloon, die Thoetmes III aan de zuidzijde van de tempel liet bouwen. De kolossale beelden zijn kenmerkend voor het Nieuwe Rijk en stellen de farao voor (foto Roccati)

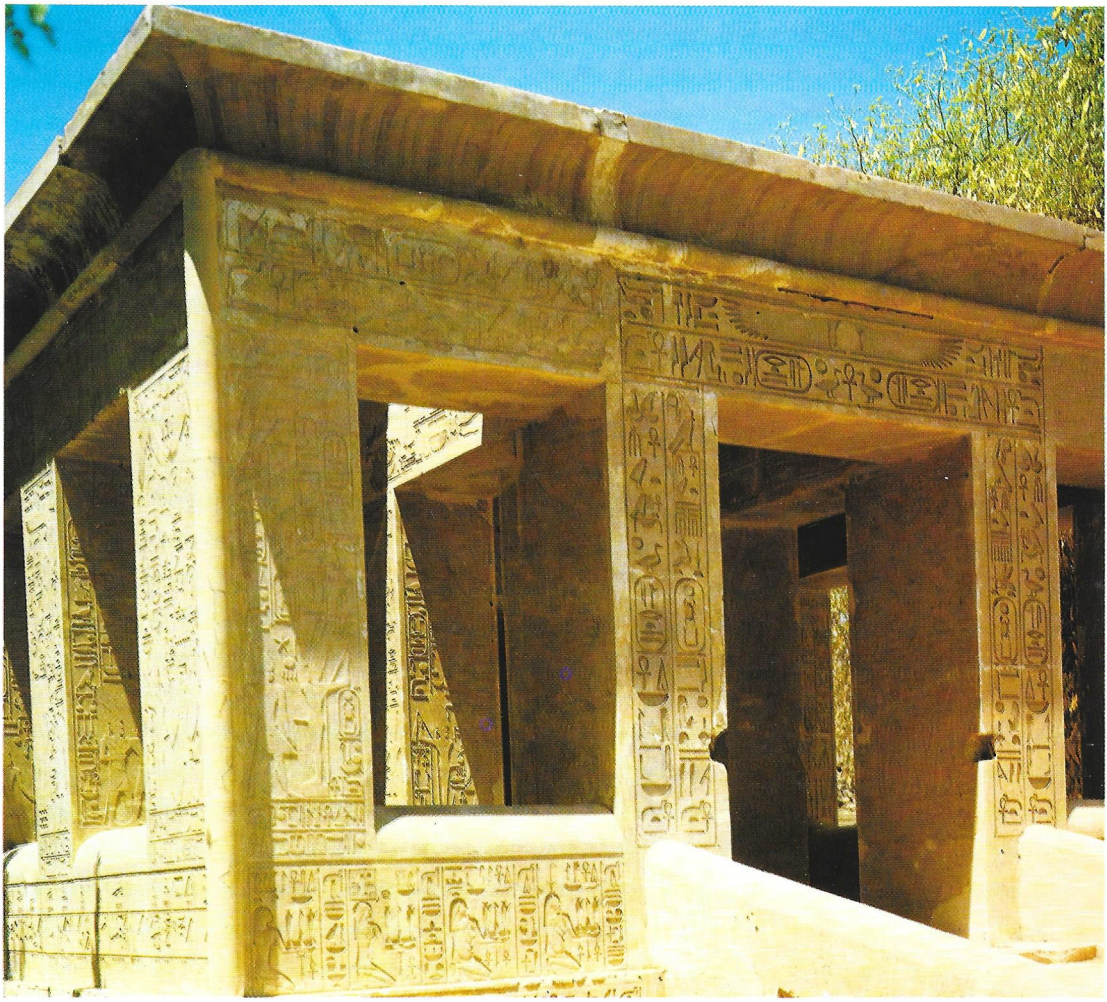
Links: De Poort van Ptolemaios III Euergetes in het zuiden van de Amon-gouw, voor de Chons-tempel. Chons was de derde god van de Thebaanse Triade: de zoon van Amon en Moet, die als maangod werd vereerd en uitgebeeld werd als een kind waarvan het hoofd omgeven is door de maanschijf. De poort is met fijn uitgewerkte reliëfs getooid, naast inscripties van belangrijke teksten. Ervoor zijn nog de zuilvoeten van een van de vier Kiosken van Taharka te zien, die voor het Amon-heiligdom stonden.

Boven: De pyloon van de goed bewaard gebleven Chons-tempel, die een goed voorbeeld van de klassieke Egyptische bouwkunst is. Zelfs de afsluiting van de pyloon verkeert nog in goede staat en bestaat uit een zogenaamde 'holkeel' met vlakke lijst erboven. De tempel werd door farao's van de 20ste Dynastie (vooral Ramses III) gebouwd, maar een groot deel van de ornamentiek op de pyloon en in de binnenhof is te danken aan hogepriester Herihor.

Links: Cella-ingang van de Chons-tempel. Erachter staat een kwartsietsokkel voor de Heilige Bark waarop het beeld van de god werd rondgedragen. Dit deel van het heiligdom werd door Ramses III gebouwd; de ornamentiek werd door Ptolemaios VIII Euergetes (II) in de 2de eeuw v.Chr. aangebracht. Aan de westzijde van de Chons-tempel staat een aan de godin Opet – de Goddelijke Moeder – gewijd gebouw (foto Roccati).

Boven: De Witte Kapel van Sesotris I, een uit fijne kalksteen opgetrokken kiosk, waarin tijdens het Jubileumfeest van de koning de Heilige Bark werd geplaatst. In 1938 werd de Witte Kapel gereconstrueerd: alle blokken werden teruggevonden als opvulling van de 3de Pyloon, gebouwd in de regeringsperiode van Amenophis III. Dit monument stamt uit de oudste periode van het bestaan van het heiligdom.

Links: De Ptolemeïsche propylaeën van de Ptah-tempel, bestaande uit zes torens. De van oost naar west georiënteerde tempel ligt in het noordelijke deel van de Amon-gouw en werd door Thoetmes III gereconstrueerd op oude ruïnes. Hij werd gewijd aan de oude god Ptah, die als de schepper van mensen en goden werd beschouwd. Onder: Een inscriptie van keizer Tiberius in een van de posten van de vierde poort, waarin melding wordt gemaakt van een geleerde uit de Oudheid, Amenophis, zoon van Hapoe, die vermoedelijk architect was van Amenophis III (foto Roccati).

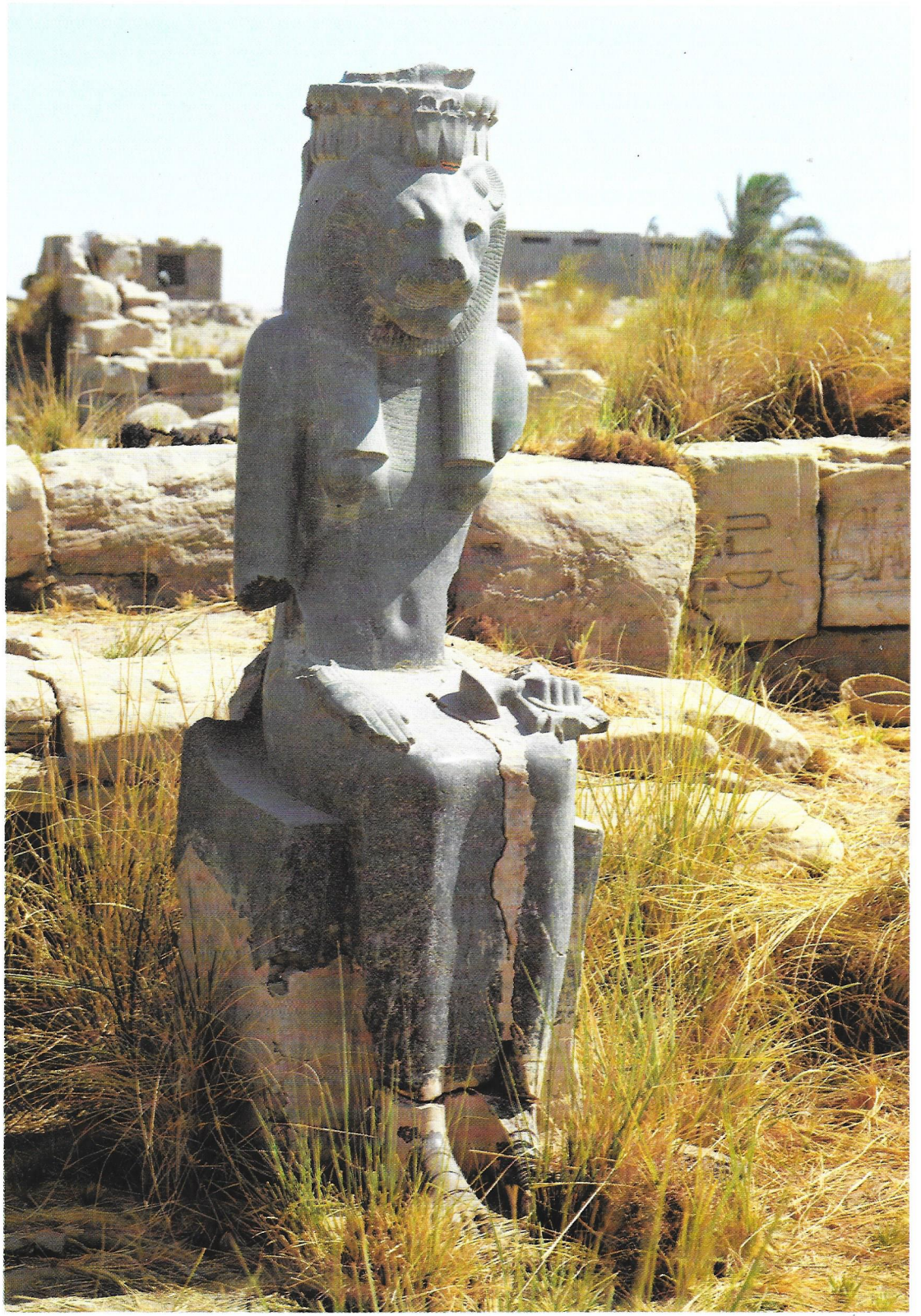

Aanzicht (vanuit het zuiden) van het zwaar beschadigde Month-heiligdom. De hoofdingang van de Month-tempel (Month was een oorlogsgod en de gebieder van de Thebe-gouw) bevond zich in het noordelijke deel, op de plaats van de Poort van Ptolemaios III Euergetes (I), die via een sfinxenlaan verbonden was met een tribune (of aanlegsteiger) op de Nijloever. Op de voorgrond de ruïne van een kleine tempel die aan de Month-tempel grensde en aan Maät was gewijd. Dit deel van het heiligdom werd door Amenophis III gebouwd.

Rechts: Kolossaal standbeeld van Amenophis IV (Echtnaton; thans in het Egyptisch Museum, Caïro). Dit beeld werd samen met de resten van circa 30 andere beelden gevonden, toen ten oosten van de Amon-gouw – op de plaats waar men het Aton-heiligdom hoopte te vinden – een sleuf werd gegraven. De stijl waarin dit beeld is vervaardigd is die van het nieuwe realisme in de kunst, dat deze farao krachtig bevorderde. Hij voerde in Karnak de eredienst aan de ene god Aton in, de zonneschijf die alle andere goden (Amon incluis) verving. De aan Aton gewijde heiligdommen werden door zijn opvolgers echter ontmanteld; de steenblokken werden gebruikt als opvulling voor de nieuwe pylonen. Blz. 57: Granieten beeld van de godin Sekhmet, een van de kunstwerken die kenmerkend waren voor de periode van farao Amenophis III. Rondom de tempel, vooral in de Moet-gouw waar ook dit exemplaar staat, waren honderden van deze beelden geplaatst. Sekhmet symboliseerde de oorlog en werd afgebeeld met leeuwekop.

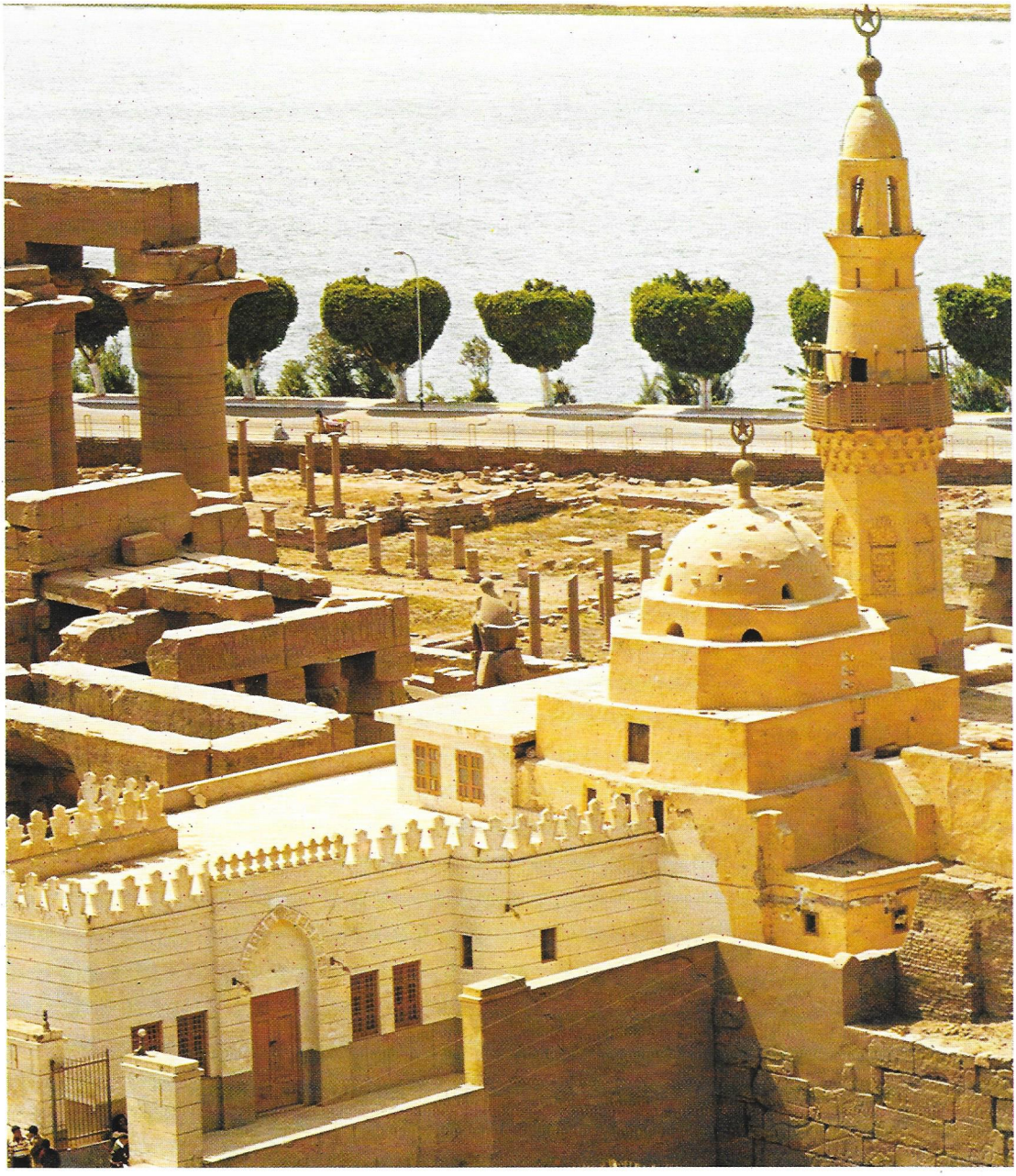

Het immense blok albast waarin in beknopte vorm de gedenktekst ter ere van het huwelijk van Ramses II met een Hittitische prinses (in zijn 34ste regeringsjaar; ca. 1245 v.Chr.) is uitgebeiteld. Er zijn van dit plechtige document diverse kopieën in de hoofdheiligdommen te vinden. Een van die kopieën werd gevonden in de zuidelijke propylaeën van Karnak, voor de 9de Pyloon. De Hittieten waren in de tijd van de grote expansie van Egypte de voornaamste tegenstanders van de farao's. Toen echter bleek dat de militaire krachten van beide volken elkaar in evenwicht hielden, ontstond er tussen hen een vreedzame samenwerking: zo sloten zij een verdrag waarin de invloedssferen in Syrië en Palestina werden vastgelegd. Behalve de Hittitische prinses en andere vrouwen had Ramses II twee voorname Egyptische gemalinnen: Isisnofret en Nefertari Merenmoet. Vooral laatstgenoemde werd vaak samen met hem afgebeeld. De overlevering wil dat Ramses II vele kinderen had – volgens enkele deskundigen meer dan honderd.

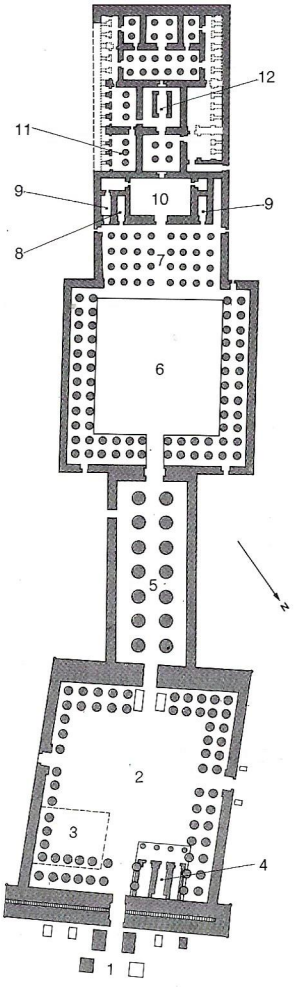

De Grote Tempel van Luxor

Op de beide vorige bladzijden zien we het heiligdom van Luxor, vanaf de toegangspyloon tot en met de Colonnade van Amenophis III. Op de achtergrond stroomt de Nijl, die hier zijn grootste breedte bereikt. De bouwhistorie van de Luxortempel begint met het bewind van Amenophis III en eindigt met de bouwwerken van Ramses II. Voor de toegangspyloon van Ramses II staat een 25 m hoge obelisk; het tweede exemplaar werd in 1836 overgebracht naar Parijs en staat nu op het Place de La Concorde. Voor de pyloon bevonden zich ook twee zittende (15,60 m hoog) en vier staande Ramses-kolossen, die een bepaalde cultusfunctie hadden. Achter de pyloon ligt de Zuilenhof waarvan de ruimten tussen de zuilen plaats boden aan kolossale beelden van de farao (eerst van Amenophis III, later van Ramses II). Rechts achter de ingang liet Ramses II een kapel voor de Thebaanse Triade bouwen, waarvan de drie cellae aan de pyloon zelf grenzen. Ervoor ligt een sierlijke colonnade, die vermoedelijk deel uitmaakte van een monument uit het Middenrijk. Aan de andere kant van de tempelhof, waar vroeger een kerk stond, is nu de Aboe el-Haggag-moskee te zien; Aboe was de echtgenoot van de maagd Dalcina – een christelijke martelaarster (links). Achter de tempelhof ligt de indrukwekkende Colonnade van Amenophis III, waarop de tempel zelf aansluit. De tempel was 'beschermd' door twee muren waarop Toetankhamon en Horemheb de hele processie van Karnak uitermate gedetailleerd lieten uitbeelden, getrouw naar de werkelijkheid. Het achterste deel van de tempel werd gebouwd door Amenophis III en bestaat uit een Zuilenhof, grenzend aan een Zuilenhal. Vanuit deze hal bereiken we via twee andere zalen de middelste cella, waarin de processiebark van Amon stond opgesteld. Hieraan grensden kleinere ruimten, zoals de Theogoniezaal, waarin de goddelijke geboorte van de farao is uitgebeeld. De kapellen naast de eerste hal waren gewijd aan de godin Moet en de maangod Chons. Helemaal achteraan lag de kapel voor het Amon-beeld zelf. Ramses II liet alle buitenmuren verfraaien met talloze oorlogstaferelen.

1 Obelisk, kolossen en pyloon Ramses II
2 Hof van Ramses II
3 Anoe el-Haggag-moskee
4 Kapel van de Thebaanse Triade
5 Colonnade van Amenophis III
6 Hof van Amenophis III
7 Zuilenhal
8 Moet-kapel
9 Chons-kapel
10 Kapel van het Romeinse Legioen
11 Theogoniezaal
12 Heiligdom van de Amon-bark

De Luxortempel: het zuidelijke Amon-heiligdom, waar Amon zetelde in zijn aspect van de vruchtbaarheidsgodin Min. Op het jaarlijkse Opet-feest verliet de god Karnak om een bezoek aan zijn tweede 'persona' in Luxor af te leggen. De Bark werd in processie door de lange sfinxenlaan – die beide heiligdommen met elkaar verbond – gedragen. (Links: Het laatste deel van deze laan met de pyloon van de Luxortempel.) Langs de route stonden vier staatsiekapellen, waar de processie korte tijd stilhield. Achter lage muren langs deze sfinxenlaan lagen villa's en paleizen, maar ook woonverblijven voor arbeiders. De tegenwoordige situatie voor de pyloon werd door Nektanebos I gecreëerd. Deze toegang is vrij kort geleden ontdekt onder de Romeinse stad die het gehele heiligdom besloeg. Voor de pyloon – oorspronkelijk verfraaid met zes kolossen van Ramses II en twee obelisken van roze graniet – staan nog slechts twee farao-beelden, één obelisk en enkele andere beeldhouwwerken. De 24 m hoge torens van de pyloon zijn in totaal 65 m breed. De sleuven voor de vlaggemasten zijn duidelijk te zien.

Onder: Kop van Ramses II, deel uitmakend van een voor de pyloon opgestelde kolos. In de pyloon zelf (rechts) zijn inscripties en reliëfs aangebracht die de Slag bij Kadesj tussen Ramses II en de Hittieten behandelen. De farao liet zichzelf hier uitbeelden op de westelijke toren, te midden van het gewemel van zijn Egyptenaren die door de vijand onder de voet dreigen te worden gelopen; op de oostelijke toren is hij afgebeeld als hij de vijandelijke aanval afslaat en uiteindelijk de overwinning behaalt.

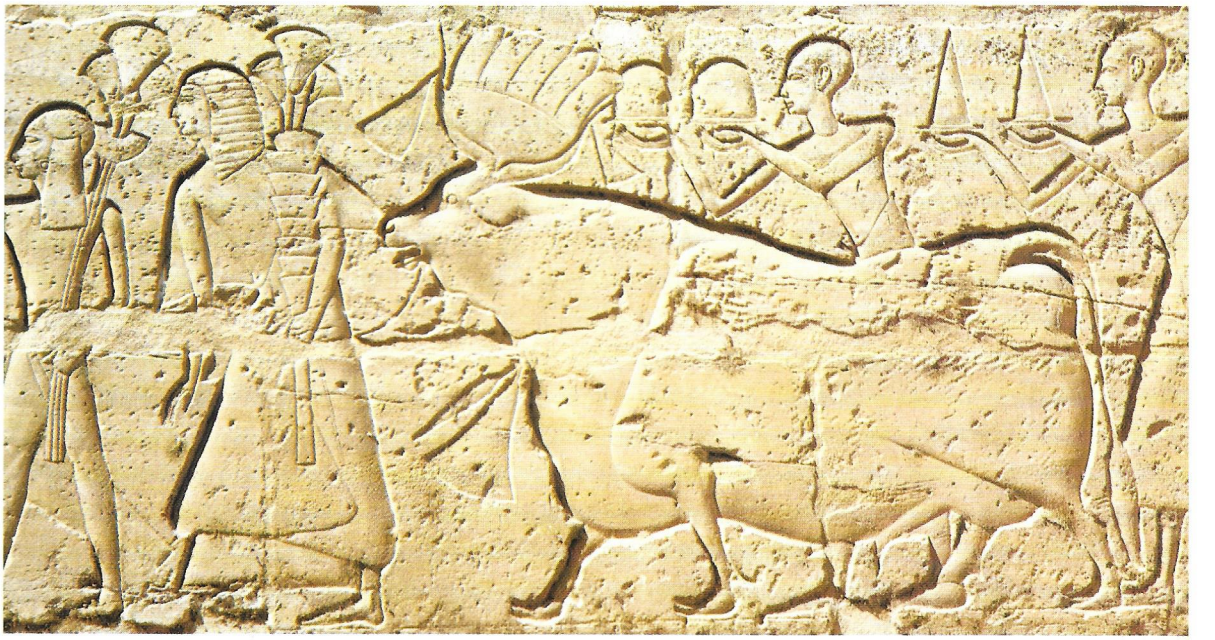

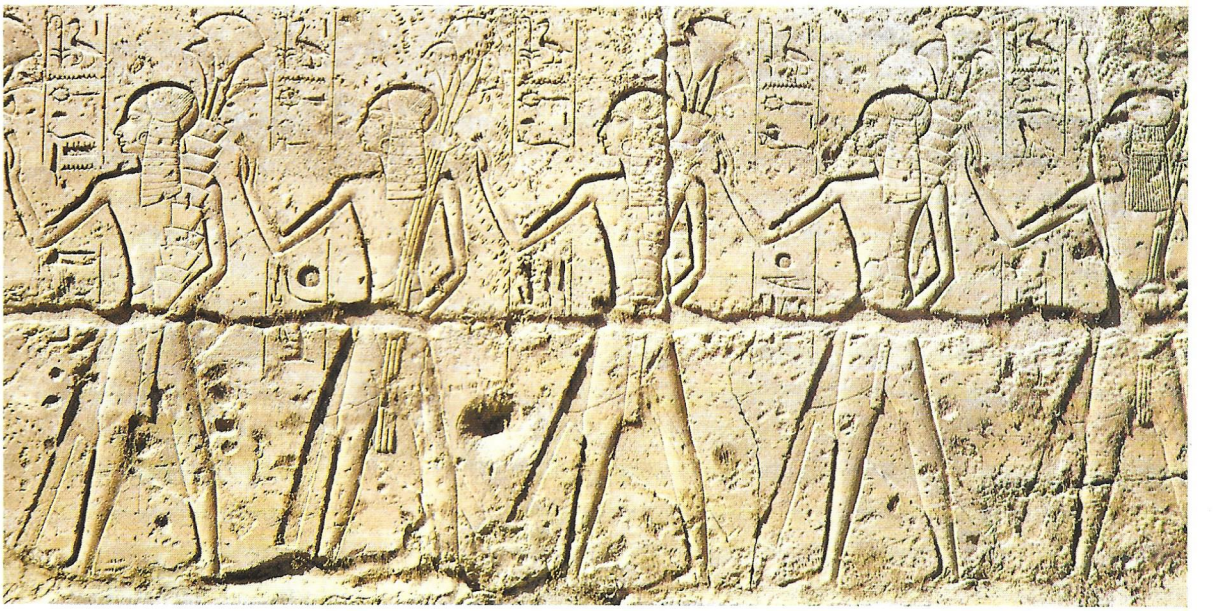

Onder: De beelden van Amenophis III (die Ramses II zich later toeëigende), die de ruimten tussen de zuilen op indrukwekkende manier opvullen. Op de architraaf een cryptografische inscriptie. Naast de farao zijn (verkleind) afwisselend koningin Nefertari (de gemalin van Ramses II) en hun dochter Bintanat afgebeeld. Van de in het zuidelijke deel van de hof opgestelde beelden zijn er elf uit rood en één (kleiner) uit donker graniet gehakt; de machtige dubbelrijïge zuilengang bestaat uit 74 zuilen met kapitelen in de vorm van gesloten papyrusknoppen.

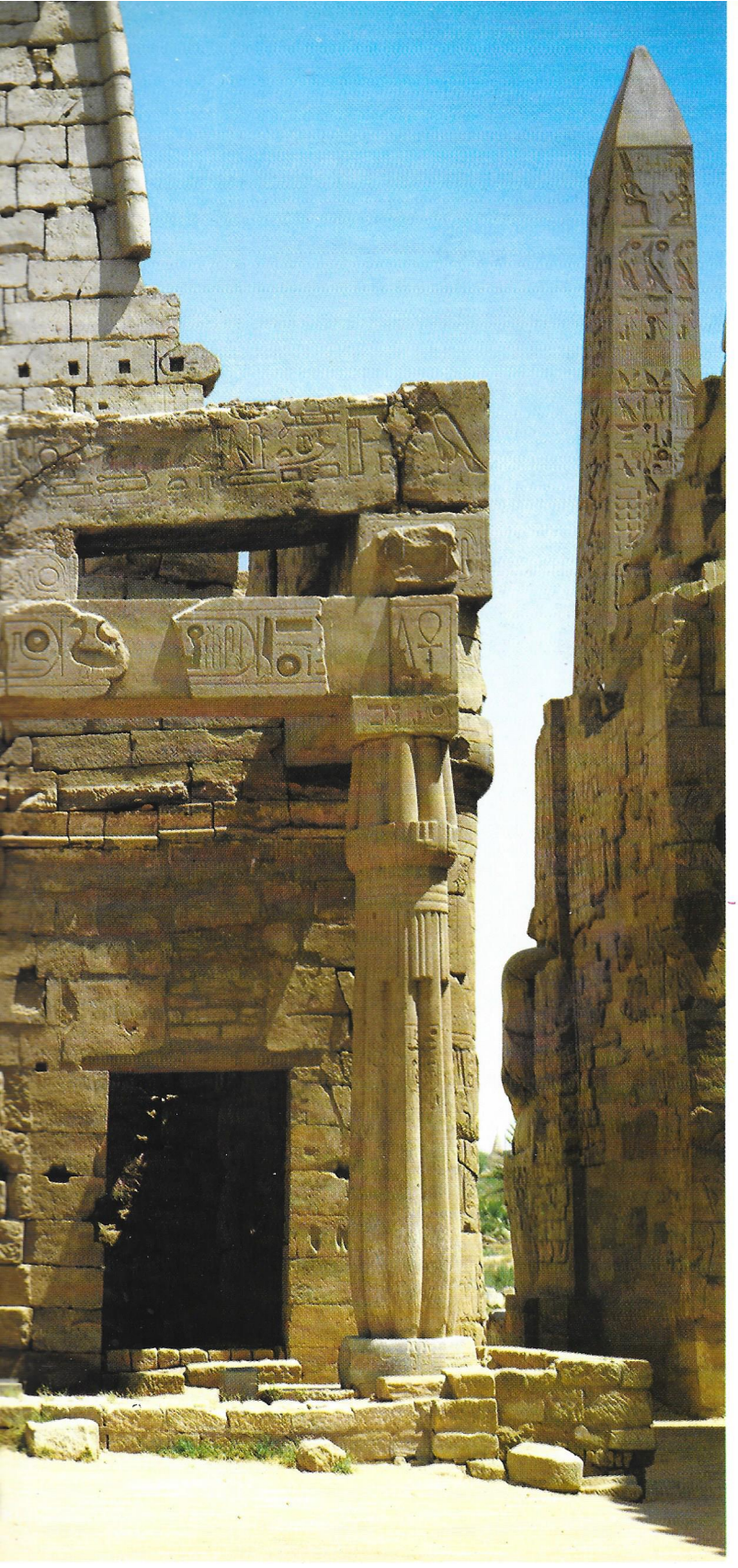

Onder: In de zuidwesthoek van de eerste tempelhof is de 'Processie van de grote Apis-stieren' uitgebeeld. De met bloemen getooide offerdieren werden in een lange processie van priesters (zie het detail hieronder) naar de tempel geleid. Ze worden voorafgegaan door de 17 zonen van Ramses II, die ook de processie bij het stichtingsfeest van de grote pyloon van Luxor (helemaal onderaan) aanvoerden. De pyloon zelf is ook in deze reliëfs uitgebeeld, tot in het kleinste detail, mèt de obelisken en beelden (op de foto niet zichtbaar).

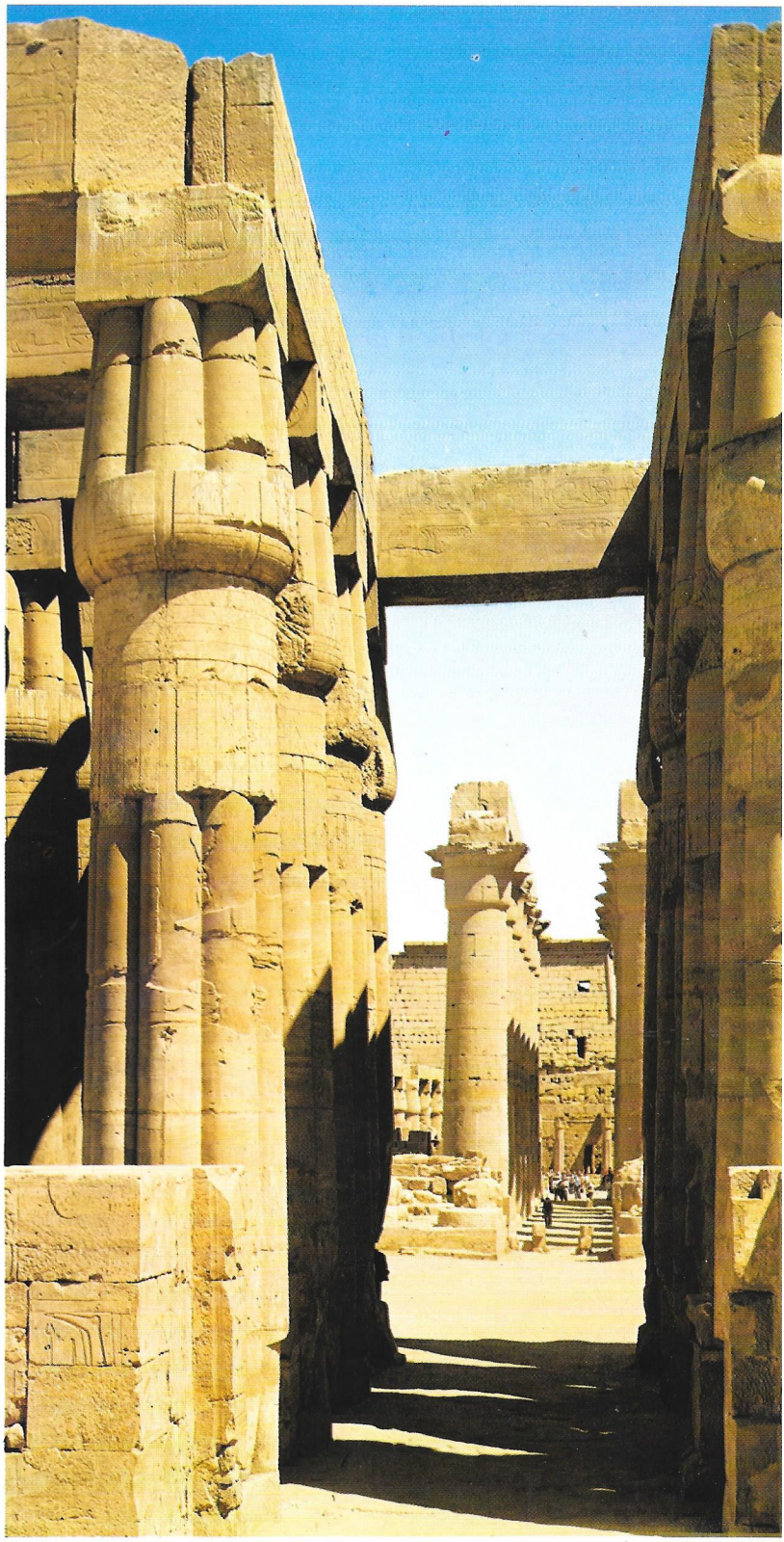
De Kapel van de Thebaanse Triade, rechts achter de zuidtoren van de pyloon van de Luxortempel, in de eerste tempelhof. Vermoedelijk werd de kapel gebouwd door Ramses II, die ook oudere elementen in de bouw liet opnemen, zoals deze slanke monolietzuilen. De kapel fungeerde als statie voor de Heilige Bark als deze in processie van Karnak naar Luxor werd gedragen. De architectuur van de eerste tempelhof, waarbij werd aangeknoopt bij de stijl van de bouwwerken van Amenophis III, voldoet aan een basiscriterium in de Egyptische kunst. Volgens de geldende leer werden de fundamentele vormen van de bouwkunst (evenals die in de beeldende kunst, de literatuur en de cultus) reeds in een lang voorbij tijdperk door de goden zelf vastgelegd. Scheppingen konden uitsluitend worden verbeterd en vervolmaakt door bestaande vormen uit te breiden en grandiozer op te zetten (niet door nieuwe te creëren). Dit is de basis voor deze unieke bouwstijl, waarin het bouwwerk zich door uitbreidingen en vergrotingen steeds verder kon ontwikkelen. Hierop berust de uniforme bouwstijl, die zich eeuwenlang kon handhaven.

Onder: Blik op de Colonnade van Amenophis III die met zijn verheven eenvoud en sierlijkheid kenmerkend is voor de Luxortempel. Op de foto is niet alleen de toegangscolonnade, maar ook de dubbele zuilenrij rondom de hof te zien, die een oppervlakte van 52 x 20 m beslaat. Rechts: Inkijk met de Kapel van de Thebaanse Triade op de achtergrond. De colonnade was aan de oost- en westzijde afgesloten door twee machtige muren, waarin Horemheb en Toetanchamon scènes van de processie van de Heilige Bark lieten uitbeitelen.

Aan het begin ervan staan de heilige barken van de Thebaanse goden en de farao in hun respectievelijke heiligdommen; na de vereiste rituele offers worden ze de tempel uit gedragen en te water gelaten; ze worden dan door slepers getrokken, maar de roeiers zitten op hun plaatsen en de zeilen zijn gehesen. Op de oever volgt de menigte der gelovigen de barken met muziek en dans. In Luxor worden ze ten slotte geëerd met nieuwe offers. Op de oostelijke muur was de terugkeer naar Karnak uitgebeeld. De stijl van de reliëfs is zeer realistisch en herinnert aan de kunst van El Amarna. Voorgrond: De resten van enkele Byzantijnse kerken.

Onder: De gang rondom het Sanctuarium van de Heilige Barken dat Alexander de Grote op de plaats van een vroegere zuilenhal liet bouwen. De boogvormige deuropening stamt uit de Koptische tijd, toen de tempel aan de christelijke eredienst werd gewijd. Rechts: De bundelpilaren in de Theogoniezaal: in de muren is de legende uitgebeeld waarin wordt verteld hoe Amon zich in zijn incarnatie van Thoetmes IV verenigde met koningin Moetemwija, een verbintenis waaruit Amenophis III zou zijn voortgekomen.

Inhoud

3 *De woonstede van Amon, koning der goden* door Alessandro Roccati
15 Detail beeldsokkel Ramses II (Luxor)
De Grote tempel van Karnak
16-17 Ingang van de tempel
19 Plattegrond van de tempel
20 Staatsietempel Seti II
21 Staatsietempel Ramses III
22-23 Ramsfinxen in eerste tempelhof
24 Taharka-kiosk in eerste tempelhof
25 Reliëf in zuidelijke buitenmuur van de Zuilenhal
26 Beschilderd reliëf in 2de Pyloon
27 Colonnade van Amenophis III
28-29 Zuilenhal
30 Colonnade van de Zuilenhal
31 De 'vensters' in de Zuilenhal
32-33 Colonnade van Amenophis III, gezien vanuit het oosten, met 3de Pyloon
34 Obelisken van Thoetmes I en koningin Hatsjepsoet
35 Reliëf in Hatsjepsoet-obelisk
36 Annalenzaal
37 Beeld Thoetmes III (Caïro, Egyptisch Museum)
38-39 Reliëf in barkheiligdom Hatsjepsoet
40-41 Feestzaal Thoetmes III
42 Bas-reliëf uit 'Botanische tuin'
43 Interieur Feestzaal
44-45 Het Heilige Meer
46 Monument met reuzenscarabee
47 7de Pyloon
48 Poort van Ptolemaios III Euergetes (I)
48-49 Chons-tempel
50 Cella-ingang van Chons-tempel
51 Witte Kapel Sesostris I
52 Propylaeën van de Ptah-tempel
53 Tiberius-inscriptie in Ptah-tempel
54-55 Month-gouw
56 Beeld Amenophis IV (Egyptisch Museum, Caïro)
57 Beeld van de godin Sekhmet in Moet-gouw
58-59 Huwelijks-stèle Ramses II en Hittitische prinses
De Grote tempel van Luxor
60-61 Aanzicht van de tempel
62 De Aboe el-Haggag-moskee
63 Plattegrond van de tempel
64-65 Ingang van de tempel
66 Kop van Ramses-II-beeld
67 Beelden en obelisk voor de pyloon
68 Tempelhof van Ramses II
69 Muur-reliëfs in Tempelhof Ramses II
70-71 Kapel van de Thebaanse Triade
72 Colonnade van Amenophis III
73 Colonnade van Amenophis III, met op de achtergrond de Kapel van de Triade
74 Heiligdom van de Amon-bark
75 Zuilen van de Theogoniezaal

De serie 'Atrium cultuurgidsen' neemt ons mee langs de belangrijkste kunstmonumenten die er in de wereld zijn. De behandelde kunstwerken getuigen stuk voor stuk van de menselijke creativiteit door de eeuwen heen en zijn nog even actueel en fascinerend als in de tijd van hun ontstaan. Kunstkenners van naam en faam plaatsen de werken tegen hun culturele achtergrond en brengen zo hele tijdperken tot leven. Elk deel van de serie bevat circa 60 voortreffelijke afbeeldingen, die het fraaiste laten zien dat de wereld van de kunst kan bieden.